

René Descartes

Vášně duše

Přeložil Ondřej Švec

MLADÁ FRONTA
Praha 2002

Skenováno pro studijní účely

Druhá část

O POČTU A USPOŘÁDÁNÍ AFEKTŮ, S VÝKLADEM ŠESTI TĚCH, KTERÉ JSOU PRVOTNÍ

Článek 51. Jaké jsou první příčiny afektů

Z toho, co bylo výše řečeno, je zřejmé, že poslední a nejbližší příčinou afektů duše není nic jiného než vzruch, jímž duchové pohnou šišinkou, která se nachází uprostřed mozku. To však pro jejich vzájemné odlišení nestačí; k tomu je potřeba vyhledat jejich zdroje a prozkoumat jejich první příčiny. Afekty přitom mohou být způsobeny buď přičiněním duše, která se rozhodne pojímat takové či onaké předměty, nebo také pouhým temperamentem těla či impresemi, jež se nahodile setkávají v mozku, jako když se cítíme smutní nebo veselí, aniž bychom mohli říci proč. Přesto se však vzhledem k řečenému zdá, že všechny tytéž afekty mohou být rovněž vzbuzeny předměty, které pohnou smyslovými orgány, a že tyto předměty jsou nejobvyklejšími a hlavními příčinami oněch afektů: z čehož plyne, že pro nalezení všech afektů postačí zvážit všechny účinky těchto předmětů.

Článek 52. Jaké je uplatnění těchto afektů a jak je můžeme vyčíslit

Mimoto jsem si všiml, že předměty, které pohybují smysly, v nás nevzbouzejí rozličné afekty kvůli odlišnostem, jež jsou jim vlastní, ale pouze kvůli různosti způsobů, jimiž nám mohou škodit nebo prospívat, obecně řečeno, mít pro nás určitý význam. Uplatnění všech afektů pak spočívá pouze v tom, že přimějí naši duši k tomu, aby chtěla ty věci, které nám přirozenost předkládá coby užitečné, a aby vytrvala ve svém chtění, zatímco tentýž vzruch duchů, jež zpravidla vyvolává tyto afekty, přiměje tělo k pohybům vedoucím k provedení těchto věcí. Z toho plyne, že pokud chceme dospět k výčtu afektů, potřebujeme jen popořádku prozkoumat, kolika různými způsoby, hodnými našeho zájmu, mohou předměty pohnout našimi smysly. Přikročím tedy k postupnému výčtu všech hlavních afektů podle toho, jak mohou být výše popsaným způsobem nalezeny.

VÝČET AFEKTŮ V JEJICH POSLOUPNOSTI

Článek 53. Údiv

Pokud nás první setkání s určitým předmětem překvapí a my jej považujeme za něco nového nebo silně odlišného od toho, co jsme poznali dříve, či od

předpokladu toho, jaký by měl být, pak v nás toto setkání vyvolá údiv a ohromení před tímto předmětem; a jelikož se tak může stát dříve, než bychom jakkoli poznali, zda je pro nás tento předmět příhodný či ne, zdá se, že údiv je prvním ze všech afektů. Nemá k sobě také žádný protiklad, neboť jestliže v sobě přítomný předmět nemá nic, čím by nás překvapil, pak nejsme nikterak dojati a pohlížíme na něj bez afektu.

Článek 54. Úcta a pohrdání, ušlechtilost nebo pýcha, pokora nebo poníženost

K údivu se pojí buď úcta, nebo pohrdání, podle toho, zda jsme udiveni velikostí či malostí nějakého předmětu. Takto můžeme mít rovněž sami sebe v úctě nebo sami sebou pohrdat, z čehož pocházejí afekty velkomyslnosti nebo pýchy, pokory nebo poníženosti, jež mohou přerůst v návyky.

Článek 55. Obdiv a opovržení

Když si ale vážíme jiných objektů nebo jimi pohrdáme a přitom je považujeme za svobodné příčiny, schopné konat dobro nebo zlo, z úcty se vyvine obdiv a z obyčejného pohrdání opovržení.

Článek 56. Láska a nenávisť

Všechny předcházející afekty v nás přitom mohly být vzbuzeny, aniž bychom si nějak všimli, zda předmět, který tyto afekty způsobuje, je dobrý nebo špatný. Pokud ale nějaká věc v naší představě vystupuje jako vůči nám dobrá, tj. jako pro nás příhodná, pak je v nás tím vzbuzena láska vůči ní; pokud je ale představena jako špatná a škodlivá, pak to v nás probudí nenávisť.

Článek 57. Touha

Ze stejného ohledu k dobru a ke zlu se rodí všechny ostatní afekty. Abych je však uvedl po pořádku, rozlišuji u nich různé časy. Vzhledem k tomu, že se afekty mnohem více týkají naší budoucnosti než současnosti nebo minulosti, začnu u touhy. Vždyť nejen tehdy, když si přejeme získat dobrou věc, kterou ještě nemáme, nebo se vyhnout zlu, o němž se domníváme, že by mohlo nastat; ale i tehdy, když si pouze přejeme uchovat něco dobrého nebo prodloužit nepřítomnost něčeho zlého (čímž je dán veškerý rozsah uvedeného afektu), i tehdy je zřejmé, že se touha vztahuje k budoucnu.

Článek 58. Doufání, bázeň, žárlení, jistota a beznaděj

K tomu, abychom si začali něco přát, stačí, abychom si o nějaké věci mysleli, pokud je dobrá, že ji můžeme získat, a pokud je zlá, že se jí můžeme vyhnout. Když se ale navíc zamyslíme nad tím, nakolik je pravděpodobné, že dosáhneme vytoužené věci, pak v nás představa velké pravděpodobnosti probudí doufání a představa malé pravděpodobnosti bázeň, jejímž druhem je také žárlení. Když naše doufání dosáhne nejzazší míry, změní svou povahu a nazýváme je jistotou nebo důvěrou, extrémní bázeň se naopak promění v beznaděj.

Článek 59. Nerozhodnost, odvaha, smělost, řevnivost, zbabělost a zděšení

A takto můžeme v něco doufat nebo se něčeho obávat a očekávaná událost na nás přitom vůbec nezávisí: když si však tuto událost představujeme jako závislou na nás, pak se může objevit potíže s výběrem prostředků nebo s provedením. Z prvně jmenované obtíže pochází nerozhodnost, která nás má k tomu, abychom porozmýšleli a nechali si poradit. Potíží s provedením je protikladná odvaha a smělost, jejímž druhem je také řevnivost. A opakem odvahy je zbabělost, tak jako je opakem smělosti strach nebo zděšení.

Článek 60. Výčitky

A jestliže jsme se odhodlali k nějakému činu, dříve než jsme se zprostili nerozhodnosti, rodí se v nás výčitky svědomí: ty se ovšem netýkají budoucího času tak jako předchozí afekty, ale přítomnosti nebo minulosti.

Článek 61. Radost a smutek

A pomyšlení na stávající dobro v nás vyvolává radost, pomyšlení na zlo pak smutek, pokud jsou nám tyto dobré či zlé věci představovány jako něco, co nám náleží.

Článek 62. Posměch, závist, soucit

Pokud jsou nám ovšem tyto věci představeny jako to, co náleží ostatním, pak můžeme zvažovat, zda jsou toho hodni či nehodni: a pokud o nich soudíme, že si je zaslouží, vyvolá to v nás jedině radost, neboť rádi vidíme, že se věci mají tak, jak by se měly mít. V tom už je pak jen ten rozdíl, že radost pocházející z dobrých věcí bývá vážná; zatímco radost pocházející od zlých věcí bývá provázena smíchem a vysmíváním. Když však o ostatních soudíme, že si takové věci nezasluhují, pak v nás dobro vzbuzuje závist a zlo soucit, což jsou druhy smutku. Je třeba poznamenat, že stejné afekty, které se vztahují k přítomným dobrým či špatným věcem, se mohou

často vztahovat k věcem budoucím, poněvadž si je při pomýšlení na jejich příchod představujeme jako přítomné.

Článek 63. Sebeuspokojení a lítost

Můžeme rovněž upřít pozornost na původ dobra nebo zla, a to jak současného, tak i minulého. A dobro, které jsme způsobili my sami, nám dává vnitřní uspokojení, které je nejsladším ze všech afektů: zatímco zlo v nás vyvolává lítost, jež je tím nejtrpčím.

Článek 64. Přízeň a vděčnost

Dobro způsobené jinými lidmi je příčinou toho, že k nim pocítujeme přízeň, třebaže ona věc nebyla učiněna pro nás; a jestliže byla, k přízni pak připojujeme vděčnost.

Článek 65. Pohoršení a hněv

Stejně tak zlo způsobené jinými lidmi, pokud se netýká přímo nás, v nás vzbuzuje pohoršení nad jeho původci; a pokud se nás týká, pak v nás probudí také hněv.

Článek 66. Hrdost a stud

Kromě toho v nás dobro, jež nám náleží anebo náleželo, vyvolává hrdost, pokud jej měříme míněním, které si o něm učinili ostatní; stejně jako v nás takové zlo vyvolává stud.

Článek 67. Znechucení, stesk a veselost

A přetrvávání něčeho dobrého může být někdy příčinou nudy nebo znechucení, zatímco dlouhé trvání něčeho zlého zmírňuje smutek. Z dobra, které pominulo, vzchází stesk; a z pominulého zla vzniká veselost, která je druhem radosti.

Článek 68. Proč se tento výčet afektů liší od toho, který je obecně přijímán

Takové je tedy uspořádání, jež se mi pro výčet afektů zdá nejlepší. Jsem si dobře vědom, nakolik se v tomto bodě vzdaluji mínění všech, kteří o tom v minulosti psali. Má to však svůj závažný důvod, neboť oni odvozovali svůj výčet z rozlišení dvou žádostí v senzitivní části duše, přičemž jeden nazvali žádostivostí a druhý vznětlivostí. A poněvadž já ne-seznávám v duši žádné rozdělení jejích částí, jak jsem již uvedl výše, zdá se mi, že to celé neukazuje nic jiného, než že má duše dvě způsobilosti: jednou z nich je schopnost toužit a druhou schopnost rozhněvat se. A jelikož má duše v sobě zrovna tak schopnost

podívat se, milovat, doufat, obávat se a přijímat do sebe tímto způsobem všechny ostatní afekty nebo vykonávat činy, k nimž ji tyto afekty pudí, nevidím důvod, proč je oni spisovatelé chtěli přiřazovat všechny buď k žádostivosti, nebo ke vznětlivosti. Jejich výčet navíc vůbec neobsahuje všechny hlavní afekty, tak jako je tomu podle mého mínění ve výčtu, který zde předkládám. Mluvím teď pouze o těch hlavních, neboť bychom jich mohli rozlišit ještě vícero dalších se zvláštními rysy, jejichž počet by byl nekonečný.

Článek 69. Prvotních afektů je pouze šest

Avšak počet těch, které jsou jednoduché a prvotní, není nijak velký. Projdeme-li totiž všechny, které jsem vyčíslil, snadno si všimneme, že těch základních je pouze šest, a to údiv, láska, nenávisť, touha, radost a smutek; a že všechny ostatní jsou složeny z některých mezi těmito šesti nebo patří mezi jejich druhy. Aby proto jejich četnost nezatěžovala čtenáře, pojednám zde pouze o těchto šesti základních, načež pak ukáži, jakým způsobem z nich všechny ostatní odvozují svůj původ.

Článek 70. O údivu. Jeho definice a příčina

Údiv je náhlým překvapením duše, jež způsobí, že se duše začne pozorně zabývat věcmi, které se jí zdají vzácné a podivuhodné. Původně je totiž vyvolán impresí v mozku, jež představuje určitý před-

mět jako vzácný a hodný obzvláštní pozornosti; druhotně je pak údiv zapříčiněn pohybem duchů, kteří jsou zmíněnou impresí puzeni velkou silou směrem k tomu místu v mozku, kde se tato imprese právě nachází, aby ji posílili a uchovali: stejně tak jejím působením puzeni z tohoto místa do svalů, které slouží k udržení smyslových orgánů v téže pozici, jako právě jsou, tak aby tato imprese, pokud jimi byla vytvořena, jimi byla také zachována.

Článek 71. Při údivu neprobíhá v srdci ani v krvi žádná změna

Tento afekt je zvláštní tím, že v něm není sebemenší náznak toho, že by jej doprovázela nějaká změna v srdci nebo v krvi, tak jako je tomu u ostatních. Je to z toho důvodu, že nemaje ani dobro ani zlo za svůj předmět (tím je pouze poznání věci, která nás udivila), nemá tento pocit žádný poměr ani k srdci, ani ke krvi, na nichž závisí veškeré tělesné dobro, ale pouze k mozku, kde se nacházejí smyslové orgány sloužící k takovému poznání.

Článek 72. V čem spočívá intenzita údivu

To však nijak nebrání tomu, aby byl tento afekt dostatečně silný, a to kvůli překvapení, tj. kvůli náhlému a neočekávanému příchodu imprese, která způsobí změnu v proudění duchů. Toto překvapení je přitom tomuto afektu vlastní a charakteristické:

když se proto překvapení objeví v jiných afektech (což se stává téměř u všech, a všechny jsou také tímto překvapením znásobeny), je to tím, že se do nich přimíchal údiv. Intenzita údivu přitom závisí na dvou věcech: a to na novosti a na tom, zda má pohyb, který jím byl vyvolán, veškerou svou sílu již od samého vzniku. Je totiž jisté, že takový pohyb je účinnější než ten, který je slabý a teprve pomalu narůstá, a může tak být snadno odvrácen ze svého směru. Zrovna tak je jisté, že se ty ze smyslových předmětů, které jsou nové, dotýkají mozku v určitých částech, kde nebývá obvykle dotýkán, a jelikož jsou tyto části jemnější nebo méně pevné než ty, které se již opakovaným vzruchem zatvrdily, násobí se tím účinek pohybů, jež tam ony předměty vyvolávají. Tomu se jistě nebude divit nikdo, kdo uváží, že právě z téhož důvodu na chodidlech našich nohou, navyklých na dosti hrubé dotýkání způsobené tíhou neseného těla, pociťujeme toto dotýkání při chůzi jen v nepatrné míře, zatímco mnohem menší a jemnější dotek při lechtání je pro nás téměř nesnesitelný, a to pouze z toho důvodu, že pro nás není běžný.

Článek 73. Co je to ohromení

Toto překvapení má v sobě tolik síly pohánět duchy z mozkových komůrek na místo, kde je imprese podivného předmětu, že je tam někdy žene všechny a přitom způsobí, že jsou natolik zaneprázdnění udržováním této impresie, že žádní jiní už odtamtud nepřecházejí do svalů a žádní jiní se ani neodvracejí

od prvních tras, jimiž se ubírali v mozku: následkem čehož se celé tělo znehybní jako socha a z pozorovaného předmětu tak můžeme spatřit jediné prvně prezentovanou stranu, následkem čehož o něm nemůžeme získat žádné konkrétnější poznání. Tento stav se obecně nazývá ohromením; a ohromení je přemírou údivu, která může být pouze a jediné špatná.

Článek 74. K čemu slouží všechna duševní hnutí a v čem škodí

Z toho, co bylo řečeno, se snadno odvodí, že všechna duševní hnutí slouží pouze k posilování a prodlužování těch myšlenek v duši, jejichž zachování je pro ni výhodné a které by z ní bez toho byly snadno vymazány. A stejně tak všechno zlé, jež mohou způsobit, spočívá v tom, že posilují a zachovávají tyto myšlenky déle, než je potřebné; nebo také posilují a zachovávají jiné, u nichž by bylo lepší se vůbec nezdržovat.

Článek 75. K čemu především slouží údiv

O údivu se dá říci, že je užitečný především v tom, že se jeho účinkem dozvíme a podržíme v paměti ty věci, které jsme dříve neznali. Neboť se divíme pouze tomu, co se nám zdá vzácné a mimořádné, a nic se nám nebude zdát takové než to, o čem jsme dříve nevěděli, nebo to, co se liší od věcí, jež jsme předtím poznali: neboť právě kvůli tomuto rozdílu označujeme

tyto věci za mimořádné. I když se totiž nějaká věc, která nám byla neznámá, poprvé představí našemu chápání nebo našim smyslům, podržíme ji v paměti pouze z toho důvodu, že idea, kterou o ní máme, byla posílena v mozku nějakým afektem nebo též soustředěním našeho rozvažování, které naše vůle přiměla ke zvláštnímu zamyšlení a pozornosti. Jiné afekty pak mohou sloužit k tomu, abychom si všimli těch věcí, které se jeví jako dobré nebo zlé: avšak pro ty, které se jeví toliko vzácné, nemáme nic jiného než údiv. Proto také vidíme, že lidé, kteří nemají žádný přirozený sklon k údivu, jsou obyčejně velmi hloupí.

Článek 76. V čem může údiv škodit a jak lze vyrovnat jeho nedostatek a zmírnit jeho nadbytek

Mnohem častěji se ovšem stává, že se někdo diví přespříliš nebo že je udiven věcmi, které si zasluhují jen malou či žádnou pozornost, než že by se někdo divil příliš málo. A právě tím může být užívání rozumu zcela odňato či převráceno. Ačkoli je tedy dobré narodit se s určitým sklonem k tomuto afektu, protože v nás vytváří předpoklady pro získání vědění, přesto se od něj musíme později pokoušet osvobodit, nakolik je to jen možné. Neboť je snadné nahradit jeho nedostatek obzvláštní reflexí a pozorností, k nimž může naše vůle kdykoli přimět naše rozvažování, když usoudíme, že přítomná věc stojí za tu námahu. Žádný jiný prostředek nám ovšem nezabrání v přehnaném údivu než ten, že se seznámíme

s mnoha věcmi a že se budeme cvičit v uvažování o všech těch, které se mohou zdát nejvzácnějšími a nejpodivuhodnějšími.

Článek 77. Lidé s nejvýraznějším sklonem k údivu nepatří ani k těm nejhloupějším, ani k nejbystřejším

Třebaže přirozený sklon k údivu zcela chybí pouze otupělým a hloupým lidem, neznamená to, že ti nejodůševnělejší by měli být k údivu nejvíce náchylní. Největší sklon však k němu mají ti, kteří sice mají dostatečně silný zdravý rozum, avšak nemají valné mínění o svých vlastních schopnostech.

Článek 78. Pokud svůj údiv nemírníme, může jeho nadbytek přerůst ve zvyk

Zdá se, že se údiv častým opakováním mírní, neboť čím častěji se setkáváme s mimořádnými věcmi, které v nás probouzejí údiv, tím snáze jim uvykáme a přestáváme se jim divit, a zároveň s tím se začínáme domnívat, že rovněž všechny další, s nimiž se můžeme setkat, budou obyčejné. Přesto se může stát, že pokud je údiv přemrštěný a pokud kvůli němu pouze pozdržujeme svou pozornost u prvního obrazu přítomných předmětů, aniž bychom je lépe poznali, vyplyne z toho určitý návyk, kvůli němuž se pak duše pozastavuje stejným způsobem u všech přítomných předmětů, jen když se jí zdají alespoň trochu nové.

Z téhož důvodu také přetrvává chorobná zvědavost těch, kteří vyhledávají vzácné věci jen proto, aby se jimi nechali udivovat, a nikoli proto, aby je poznali: stávají se totiž pozvolna natolik náchylnými k údivu, že i ty nejméně důležité věci je mohou zaujmout stejnou měrou jako ty, jejichž zkoumání přináší více užitku.

Článek 79. Definice lásky a nenávisti

Láska je takové duševní hnutí, vyvolané pohybem duchů, které podněcuje duši k tomu, aby se ze své vlastní vůle spojila s předměty, jež se jí zdají příhodné. A nenávist je takové duševní hnutí, způsobené hybnými duchy, které podněcuje duši k tomu, aby se chtěla oddělit od věcí, které se jí jeví jako škodlivé. Upřesňuji, že jde o hnutí vyvolané hybnými duchy, abych odlišil lásku a nenávist, které jsou afekty a závisejí na těle, jak vzhledem k úsudkům, jež vedou duši k tomu, aby se ze své vůle spojila s věcmi, které považuje za dobré, a odloučila se od těch, které hodnotí jako zlé, tak také vzhledem k hnutím, které tyto úsudky samy vyvolávají v duši.

Článek 80. Co znamená z vlastní vůle se s něčím spojit či od něčeho se odloučit

Slovem vůle zde ostatně nezamýšlím touhu, která je samostatným afektem, jenž se vztahuje k budoucnosti, ale přitakání, kterým se okamžitě cítíme

jakoby spojení s tím, co milujeme: takže si představujeme určitý celek a vnímáme sami sebe jako pouhou jednu jeho část, zatímco milovaná věc představuje tu druhou. A naopak, při nenávisti považujeme sebe sama za určitý celek, který je zcela oddělený od věci, k níž pocítujeme odpor.

*Článek 81. O tradičním rozlišení mezi
žádostivou a blahovlnnou láskou*

Obvykle se ovšem rozlišují dva druhy lásky, z nichž jedna bývá nazývána láskou blahovlnnou, totiž ta, která nás vede k tomu, abychom předmětu naší lásky přáli pouze dobro, zatímco druhá bývá nazývána láskou žádostivou, totiž ta, která způsobuje, že toužíme po milované věci. Přesto se mi zdá, že se toto rozlišení týká pouze důsledků lásky, a nikoli její podstaty. Neboť jakmile jsme se z vlastní vůle spojili s nějakým předmětem, ať už je jeho povaha jakákoliv, pocítujeme vůči němu blahosklonnost, tj. také k němu přičítáme z vlastní vůle ty věci, které pro něj považujeme za příhodné, což je jeden z nejpřednějších důsledků lásky. A pokud soudíme, že by bylo dobré milovaný předmět vlastnit nebo mu být přidružen jinak než pouze vůlí, toužíme po něm, což je rovněž jeden z nejobvyklejších důsledků lásky.

Článek 82. Jak se mohou velmi odlišné vášně shodovat ve společné účasti na lásce

Rovněž není třeba rozlišovat tolik druhů lásek, kolik je různých předmětů, jež můžeme milovat. I když se totiž od sebe vzájemně liší například vášně, které pocítují ctižádostivec vzhledem ke slávě, skrbník k penězům, opilec k vínu, hrubec k ženě, již chce znásilnit, čestný muž ke svému příteli nebo ke své milence a dobrý otec k dětem, přesto jsou si všechny podobné tím, že se podílejí na lásce. První čtyři jmenovaní ovšem sdílejí lásku pouze k vlastnictví předmětů, k nimž se jejich vášně vztahují, a nikoli k předmětům samotným. K těm pocítují pouze touhu, smíšenou s dalšími specifickými vášněmi. Oproti tomu je láska, kterou pocítuje dobrý otec ke svým dětem, natolik čistá, že on sám netouží po ničem z jejich strany, ani si je nepřeje vlastnit jiným než stávajícím způsobem, ani s nimi nechce být spojen nějak blíže, než jak je dosud. Takový otec totiž považuje své děti za své druhé já a usiluje o jejich blaho stejně jako o své vlastní, či dokonce s ještě větší snahou, neboť si představuje, že spolu s nimi vytváří jeden celek, přičemž on sám netvoří nejcennější část tohoto celku, takže často dává přednost jejich zájmům před svými a neobává se ztratit svůj život, může-li tak zachránit životy svých dětí. Stejně povahy je rovněž zalíbení, které čestní lidé nacházejí ve svých přátelích, ačkoli je jen zřídkakdy tak dokonalé. A také zalíbení, které pocítují vůči své milence, se na tomto druhu lásky taktéž nemálo podílí, zároveň se ale podílí rovněž na prvně jmenovaném druhu.

Článek 83. O rozdílu mezi prostým zalíbením, přátelstvím a oddaností

Domnívám se, že lásku lze důsledněji rozčlenit na základě porovnání mezi úctou, kterou chováme k milovanému předmětu, a úctou k sobě samému. Pokud si totiž někdo váží předmětu své lásky méně než sebe sama, pak v něm nenachází víc než pouhé zalíbení; pokud si jej váží stejně jako sebe sama, pak tento druh lásky nazýváme přátelstvím, a pokud si jej váží více, pak může být jeho afekt nazván oddaností. Zalíbení tak můžeme nacházet například v květině, ptáku nebo koni; pokud však naše mysl není zcela vyšinutá, můžeme pocíťovat přátelství pouze k lidem. Lidé jsou přitom natolik vlastním předmětem tohoto afektu, že neexistuje žádný člověk tak nedokonalý, abychom k němu nemohli pocíťovat skutečně dokonalé přátelství, pokud se domníváme, že nás má rád, a pokud máme opravdu vznešenou a ušlechtilou duši, jak bude vysvětleno později v článcích 154 a 156. Co se týče oddanosti, jejím hlavním předmětem je bezpochyby svrchované božství, vůči němuž nemůžeme tuto oddanost nepocíťovat, pokud jej poznáváme náležitým způsobem. Můžeme však rovněž pocíťovat oddanost vůči svému panovníkovi, ke své vlasti, ke svému městu, a dokonce též k určitému jednotlivému člověku, pokud si jej vážíme mnohem více než sebe sama. Rozdíl mezi těmito třemi druhy lásky se pak projevuje především v jejich důsledcích: poněvadž se totiž ve všech těchto případech cítíme jakoby spojeni a sjednoceni s milovanou věcí, vždy jsme ochotni zříci se té méně hodnotné části takto

pojatého celku za účelem zachování té cennější. Proto při prosté zálibě dáme vždy přednost nám samotným před tím, co milujeme, zatímco při oddanosti upřednostňujeme milovanou věc před sebou samým natolik mocně, že se kvůli jejímu zachování nebojíme zemřít. Četné příklady takovéto oddanosti jsme mohli spatřit u těch, kteří se vystavili jisté smrti kvůli obraně svého panovníka nebo svého města, a někdy dokonce i kvůli ochraně jednotlivých osob, jimž se předtím oddali.

*Článek 84. Neexistuje tolik druhů nenávisti,
jako je druhů lásky*

Ačkoli stojí nenávist v přímém protikladu k lásce, přesto u ní nerozlišujeme tolik druhů: mnohem méně si totiž všímáme rozdílů mezi zly, od nichž se z vlastní vůle oddělujeme, než rozdílů mezi dobry, s nimiž se spojujeme.

Článek 85. O libosti a zděšení

Nacházím pouze jediné podstatné rozlišení, které je společné jak lásce, tak nenávisti. Toto rozlišení spočívá v tom, že předměty lásky stejně jako předměty nenávisti mohou být duši představovány buď smysly vnějšími, nebo naopak smysly vnitřními a jejím vlastním rozumem. Obecně totiž nazýváme dobrem nebo zlem to, o čem nás naše vnitřní smysly nebo náš rozum nutí soudit jako o patřičném nebo

jako o protivném vzhledem k naší přirozenosti; krásným nebo ošklivým však nazýváme to, co je nám jako takové představováno našimi vnějšími smysly, a to zejména zrakem, který je sám brán v potaz více než všechny ostatní vnější smysly. Odtud pak vznikají dva druhy lásky, tj. láska pocíťovaná k dobrým věcem a láska k věcem krásným, kterou můžeme nazvat libostí, abychom ji nadále nezaměňovali ani s láskou k věcem dobrým, ani s touhou, které je často přisuzováno jméno lásky. Stejným způsobem pak vznikají také dva druhy nenávisti, přičemž první druh se vztahuje k věcem zlým, zatímco druhý k věcem ošklivým. Kvůli rozlišení pak tento druhý typ nenávisti můžeme pojmenovat jako zděšení či odpor. Především bychom si ale měli všimnout toho, že tyto afekty libosti a zděšení bývají zpravidla mnohem prudší než ostatní druhy lásky a nenávisti, neboť to, co k duši přichází prostřednictvím smyslů, se jí dotýká mnohem silněji než to, co je jí představováno rozumem. Zároveň však libost a zděšení obsahují mnohem méně pravdy, takže ze všech afektů jsou to právě tyto, které nás nejvíce klamou a jichž se musíme co nejsvědomitěji vyvarovat.

Článek 86. Definice touhy

Afekt touhy je duševním hnutím způsobeným duchy, které vede duši k tomu, aby si přála v budoucnu dosáhnout věcí, jež si představuje jako patřičné. Toužíme tedy nejen po přítomnosti chybějícího dobra, ale též po uchování dobra stávajícího. Nadto

toužíme rovněž po nepřítomnosti zla, a to jak toho stávajícího, tak i toho, které by podle našich domněnek mohlo přijít v nadcházejícím čase.

Článek 87. Touha je afektem, který nemá žádný protiklad

Je mi dobře známo, že tradice školy staví do protikladu afekt směřující k dosažení dobra, který je jako jediný nazýván touhou, a afekt směřující k odvratu od zla, jenž je nazýván odporem. Neexistuje ovšem žádné dobro, jehož chybění by nepředstavovalo zlo, stejně jako není žádné zlo pojaté coby kladná věc, jehož chybění by nepředstavovalo určité dobro. Vyhledáváme-li například bohatství, nutně se tak odvracíme od chudoby, vyhýbáme-li se nemocem, směřujeme tak ke zdraví, a tak dále. Proto se mi zdá, že jde vždy o jedno a totéž hnutí, které nás vede k dobru a současně nás odvrací od zla, které je jeho protikladem. Spatřuji zde totiž pouze tento rozdíl: touha, kterou jsme přitahováni k určitému dobru, je doprovázena láskou a potažmo též nadějí a radostí, zatímco tatáž touha pocíťovaná v případě, že jsme odpuzováni určitým zlem jakožto protikladem k onomu dobru, je doprovázena nenávistí, strachem a smutkem, pročez posuzujeme tento afekt jako protikladný vzhledem k sobě samému. Budeme-li jej však posuzovat tehdy, když se ve stejné míře vztahuje zároveň k určitému dobru pro jeho získání a k určitému zlu za účelem jeho odstranění, můžeme zcela jasně vidět, že se jedná o jeden a tentýž afekt, který způsobuje to i ono.

Článek 88. Různé druhy touhy

Správnější by jistě bylo rozlišovat tolik různých druhů touhy, kolik je rozdílných předmětů, jež se snažíme získat. Tak se například zvědavost, která není nic jiného než touha po poznání, značně liší od touhy po slávě, jež se zas odlišuje od touhy po pomstě, a tak dále. Stačí však vědět, že druhů touhy je zrovna tolik, kolik je druhů lásky a nenávisti, a že ty nejpodstatnější a nejprudší druhy touhy vznikají z libosti a ze zděšení.

Článek 89. Jaký druh touhy vzniká ze zděšení

Ačkoli se tedy jedná, jak jsme již řekli, o jednu jedinou touhu, jíž jsme puzeni jak k vyhledávání dobra, tak i k odvracení od zla, které je jeho opakem, přesto se touha zrozená z libosti značně liší od touhy, která vzniká ze zděšení. Libost a zděšení totiž stojí ve skutečném protikladu a nelze je chápat jako dobro a zlo, jež představují předměty těchto tužeb, ale pouze jako dvě duševní hnutí, jejichž působením se duše snaží dosáhnout dvou zcela různých věcí. Například zděšení je přirozeně určeno k tomu, aby duši představovalo náhlou a nečekanou smrt. Z tohoto důvodu se pak může stát příčinou našeho zděšení pouhé dotknutí červa, zvuk chvějícího se listu či jeho stín a my v těchto případech pociťujeme zprvu stejné rozechvění, jako kdyby se našim smyslem ukázalo vskutku zjevné nebezpečí smrti. Tím pak okamžitě vzniká vzruch vedoucí duši k tomu,

aby se vyvarovala tohoto bezprostředního nebezpečí. A právě tento druh touhy obecně nazýváme odvracením neboli odporem.

Článek 90. Jaký druh touhy vzniká z libosti

Libost je naopak od přirozenosti určená především k tomu, aby nám představovala potěšení plynoucí z něčeho příjemného jako tu nejlepší ze všech dobrých věcí náležejících člověku. Právě proto toužíme po tomto potěšení s tak velkou horlivostí. Libosti existuje několik druhů a také touhy, které z nich vznikají, nemají vždy stejnou působivost. Krása květin nás například vede k tomu, abychom se na ně dívali, zatímco krása ovoce nás vyzývá k tomu, abychom je snědli. Hlavní touha je ovšem ta, která je vyvolaná představou dokonalých vlastností náležejících určité osobě, o níž se domníváme, že by se mohla stát druhou částí nás samotných. Spolu s rozdílem pohlaví, který příroda ustanovila u lidí stejně jako u nerozumných zvířat, byly totiž do mozku vloženy rovněž určité impresy, jejichž působením se v určitém věku a období cítíme nedokonalí, jako bychom byli pouhou polovinou celku, jehož druhou polovinu představuje osoba opačného pohlaví. Z tohoto důvodu je pak získání této druhé poloviny přirozeností zmateně chápáno jako to největší dobro ze všech, které si lze v obraznosti představit. A přestože vidáme vícero osob opačného pohlaví, nepřejeme si jich získat vícero zároveň, neboť v nás přirozenost nijak nevzbuzuje takové představy, podle

nichž bychom potřebovali více než právě jednu polovinu. Pokud si ale u jedné z osob všimneme něčeho, co je nám příjemnější než všechno to, čeho si zároveň všímáme u ostatních, pak naše duše nutně pociťuje pouze k této osobě veškerou náklonnost, kterou je od přirozenosti vedena k vyhledávání dobra, jež jí tato přirozenost představuje jako to největší, jehož vůbec můžeme dosáhnout. Tato náklonnost či touha vzniklá z libosti přitom bývá nazývána láskou ještě častěji než samotná vášeň lásky, která byla popsána výše. Mívá také ty nejpodivuhodnější následky a právě ona slouží coby hlavní námět romanopiscům a básníkům.

Článek 91. Definice radosti

Radost je příjemným duševním hnutím, v němž spočívá potěšení z dobra, jež si duše představuje prostřednictvím mozkových impresí jako své vlastní. Že potěšení plynoucí z dobra spočívá právě v radosti, znamená, že duše nezískává ze všech různých forem dobra, které si osvojila, žádný jiný výtěžek, a pokud z nich tedy nečerpá žádnou radost, lze říci, že se z nich netěší o nic víc, než kdyby je vůbec neměla. K tomu navíc dodávám, že toto potěšení plyne z toho dobra, které je duši představováno jako její vlastní prostřednictvím impresí vyvolaných v mozku, aby nedošlo k záměně mezi touto radostí, jež je afektem, a radostí čistě duchovní, která v duši vzniká pouze jejím vlastním působením. Tuto duchovní radost tudíž můžeme určit jako příjemný pocit vzbuzený v duši jí samotnou, v němž spočívá potěšení plynoucí z dobra, které si

duše představuje jako své vlastní prostřednictvím rozvažování. Přitom však platí, že dokud je duše spojena s tělem, tato duchovní radost je vždy nutně doprovázena onou druhou radostí, která je afektem. Jakmile totiž naše rozvažování postřehne, že vlastníme určité dobro, byť zcela odlišné od všeho, co náleží tělu, a tudíž obrazností nepředstavitelné, naše obraznost ihned v mozku vytvoří určitý dojem, z nějž pak vyplyne proudění duchů vyvolávající afekt radosti.

Článek 92. Definice smutku

Smutek je nepříjemnou ochablostí, v níž spočívá obtíž způsobená duši určitým zlem nebo nedostatkem, které si prostřednictvím mozkových impresí duše představuje jako sobě vlastní. A existuje taktéž duchovní smutek, jenž sice sám o sobě není afektem, ale který je afektem smutku nutně doprovázen.

Článek 93. Jaké jsou příčiny těchto dvou afektů

Pokud je takto afekt radosti či smutku vyvolán radostí či smutkem čistě duchovním, jeho příčina je dostatečně zřejmá. Ze samotných definic přitom vyplývá, že radost vzniká z mínění o vlastnictví určitého dobra a smutek z mínění o vlastnictví určitého zla či nedokonalosti. Často se však stává, že se cítíme smutní nebo veselí, aniž bychom dokázali dostatečně zřetelně rozpoznat dobro nebo zlo, které to způsobilo, tj. tehdy, když toto dobro nebo zlo zanechá v mozku

svou impresi bez prostřednictví duše. Děje se tak proto, že někdy ono dobro či zlo náleží pouze tělu, a někdy také proto, že ačkoli toto dobro a zlo náležejí duši, ta o nich neuvažuje jako o dobru a o zlu, ale prostřednictvím nějaké jiné formy, jejíž impresie je v mozku spojena s impresí dobra a zla.

Článek 94. Jak jsou tyto afekty vyvolávány dobrými a špatnými věcmi, jež se týkají pouze těla, a v čem spočívá polechtání a bolest

Když jsme například zcela zdraví a počasí je jasnější, než obvykle bývá, pocítujeme v sobě veselost, jež nepochází z žádného výkonu rozvažování, ale pouze z impresí, které pohyby duchů vyvolávají v mozku. A stejně tak se cítíme nešťastní, když naše tělo není v dobré kondici, třebaže si to neuvědomujeme. Radost přitom natolik bezprostředně plyne z polechtání smyslů a smutek z bolesti, že je většina lidí nijak nerozlišuje. Jejich rozdíl je přesto tak podstatný, že někdy můžeme podstoupit bolesti způsobující radost nebo se dočkat polechtání, která se nám protíví. Že ale z polechtání obvykle vyplyne radost, má jednu příčinu: to, co nazýváme polechtáním či příjemným pocitem, spočívá v tom, že v nervech je smyslovými předměty vyvolán určitý pohyb, který by byl s to nervům škodit, pokud by neměly dostatek síly, aby mu odolaly, nebo kdyby tělo nebylo v dobré kondici; tím je v mozku vyvolána impresie, která je přirozeností určena k tomu, aby svědčila o této dobré tělesné kondici a o této síle, s nimiž

je pak duše obeznámena jako s prospěšnými věcmi, které jí náležejí natolik, nakolik je spojena s tělem, a tak je v ní probuzena radost. Téměř ze stejného důvodu nacházíme přirozené potěšení z toho, jak se cítíme pohnuti při všemožných afektech, dokonce i při smutku a nenávisti, vznikají-li pouze z pozoruhodných příběhů, které pozorujeme při divadelním představení či při jiných podobných příležitostech, které nám nemohou nijak škodit, takže se zdá, jako by svým dotekem naši duši pouze lechtaly. Že bolest obvykle vyvolává smutek, má tu příčinu, že pocit nazývaný bolestí pochází vždy z působení tak prudkého, že poškodí naše nervy. A poněvadž je tento pocit od přírody ustanoven k tomu, aby duši ohlásil škodu, kterou tělo tímto působením utřžilo, a také jeho slabost, když tomu nedokázalo odolat, představuje pak duši jedno i druhé jako něco zlého, co je jí vždy nepříjemné, vyjma případu, kdy tyto zlé věci způsobují něco prospěšného, čeho si ona váží více než utržené škody.

Článek 95. Jak mohou být tyto afekty vyvolány dobrými a zlými věcmi, které duše nezpozoruje, přestože jí náležejí. Takové je například potěšení, jež čerpáme z riskování nebo ze vzpomínky na zlo, které již pominulo

Tak například potěšení, které mladí lidé často těží z toho, že podnikají obtížné věci a vystavují se velkým nebezpečím, ačkoli si od toho neslibují ani prospěch, ani slávu, vzniká z představy obtížnosti

prováděné věci. Tato myšlenka totiž v jejich mozku vyvolá určitou impresi, jež jim způsobí radost tím, že je spojena s jinou impresí, kterou by si mohli utvořit, pokud by se domnívali, že je to něco dobrého cítit se dostatečně statečný, dostatečně šťastný, dostatečně obratný či dostatečně silný pro podstoupení takového rizika. A také spokojenost starců při vzpomínkách na zlo, které si protrpěli, pochází z toho, že považují za něco dobrého už to, že ono zlé dokázali přestát.

*Článek 96. Které pohyby krve a duchů
způsobují oněch pět předchozích afektů*

Mezi těmito pěti afekty, jež jsem zde počal vysvětlovat, je taková vzájemná provázanost nebo protikladnost, že je snazší o nich pojednávat souhrnně než se zabývat každým jednotlivým zvlášť, tak jako jsme pojednali o údivu. A jejich příčina není, jako u údivu, pouze v mozku, ale rovněž v srdci, ve slezině, v játrech a ve všech ostatních částech těla v té míře, v jaké slouží k výrobě krve a potažmo i duchů. Neboť třebaže všechny žíly vedou krev, kterou obsahují, směrem k srdci, přesto se někdy stává, že krev v některých z nich je tímto směrem tlačena s větší silou než v jiných; a stává se též, že otvory, jimiž vstupuje do srdce, nebo ty, jimiž z něj odchází, jsou jednou více roztaženy a jindy naopak více sevřeny.

Článek 97. Nejdůležitější zkušenosti, na jejichž základě poznáváme tyto tělesné průběhy při lásce

Když tedy obrátím pozornost k různým změnám v těle, které nám zkušenost dává pociťovat tehdy, když je duše vzrušena afekty, pak u lásky, pokud je sama, tj. pokud není doprovázena ani silnou radostí, ani touhou, ani smutkem, pozoruji, že pulz je pravidelný a mnohem větší a silnější než obvykle, že v hrudi cítíme jemné teplo a že trávení pokrmů v žaludku probíhá rychleji: takže je tento afekt užitečný pro zdraví.

Článek 98. Při nenávisti

Při nenávisti naopak pozoruji, že pulz je nerovnoměrný, slabší a často rychlejší, že v hrudi pociťujeme chlad smíšený s jakýmsi pronikavým a štiplavým teplem, že žaludek přestává vykonávat svou funkci, je náchylný ke zvracení a k vyvržení pokrmů, které jsme snědli, nebo přinejmenším k tomu, aby tyto pokrmy zkazil a proměnil ve špatné šťávy.

Článek 99. Při radosti

U radosti pozoruji, že pulz je pravidelný a rychlejší než obvykle, avšak že není tak silný či tak velký jako při lásce, a že při ní pociťujeme příjemné teplo, které není pouze v hrudi, ale jež se rozprostírá do

všech vnějších částí těla, spolu s krví, kterou tam vidíme přicházet v hojném množství; přesto však při radosti někdy ztrácíme chuť k jídlu, neboť trávení probíhá pomaleji než obvykle.

Článek 100. Při smutku

U smutku pozoruji, že pulz je slabý a pomalý, že kolem srdce pocifujeme jakoby pouta, která jej stahují, a ledy, které jej mrazí, a předávají svůj chlad zbytku těla; přesto nám však přitom někdy nepřestává vydatně chutnat, a také cítíme, že žaludek nepřestává vykonávat svůj úkol, pokud se k tomuto smutku nepřimísí žádná nenávist.

Článek 101. Při touze

Konečně při touze pozoruji tu zvláštnost, že otrásá srdcem silněji než všechny ostatní afekty a dodává do mozku větší počet duchů; tito pak odsud přejdou do svalů, kde znásobí vnímavost všech smyslů a pohyblivost všech tělesných částí.

Článek 102. Pohyb krve a duchů při lásce

Tato pozorování, spolu s jinými, jejichž popis by byl příliš dlouhý, mě přivedla k následujícímu úsudku: když si rozvažování představí určitý předmět hodný lásky, pak imprese, kterou tato myšlenka

v mozku vyvolá, povede hybné duchy skrze nervy šestého páru ke svalům v okolí střev a žaludku takovým způsobem, že se trest z potravy, která se proměňuje v novou krev, dostane co nejrychleji k srdci, aniž by se zastavila v játrech. Jelikož je tato krev tlačena do srdce s větší silou než ta, jež přichází z jiných částí těla, vstupuje dovnitř v hojném množství, a poněvadž je hrubší než ta, která už byla vícekrát zředěna tím, jak opakovaně procházela srdcem, vyvolává tam větší teplo. Proto také vysílá směrem k mozku takové duchy, jejichž části jsou hrubší a pohyblivější než obvykle: tyto duchové pak tím, že posilují impresi, kterou zde způsobila první myšlenka na líbezný předmět, nutí duši, aby se u této myšlenky zastavila. A v tom právě spočívá afekt lásky.

Článek 103. Při nenávisti

Naopak při nenávisti první představa předmětu, který v nás vzbuzuje odpor, vede duchy z mozku do svalů žaludku a střev takovým způsobem, že zabráňují trest z potravy, aby se smísila s krví, neboť uzavřou všechny otvory, jimiž tam obvykle proniká; stejná představa také vede duchy z mozku do jemných nervů sleziny a do spodní části jater, kde se shromažďuje žluč, a to takovým způsobem, že ty části krve, které bývají do těchto míst obvykle vypuzeny, odtud vystupují a tečou spolu s krví, která se nachází ve větvení duté žíly, směrem k srdci. To působí značné rozdíly v jeho teplotě, neboť krev přicházející ze sleziny se zahřívá a ředí jen pomalu, zatímco ta, která přichází ze spodní

části jater, kde je vždy žluč, se naopak vzněcuje a ředí velice hbitě. Proto se duchové přicházející do mozku vyznačují velmi nerovnoměrnými částmi a velmi neobvyklými pohyby; z čehož plyne, že pak v mozku podporují nenávistné ideje, které jsou tam již vtištěny, a navozují v duši myšlenky plné trpkosti a hořkosti.

Článek 104. Při radosti

Při radosti nepůsobí tak mohutně nervy ve slezině, v játrech, v žaludku a ve střevech, ale spíše nervy nacházející se v celém zbytku těla; především pak ten nerv, který obepíná srdeční otvory. Tím, jak tento nerv otevírá a rozšiřuje srdeční otvory, umožňuje krvi hnané ostatními nervy z žil do srdce, aby tam vstoupila a odtud vystoupila ve větším množství než obvykle. A poněvadž ona krev, která v tuto chvíli vstupuje do srdce, již tudy mnohokrát předtím prošla a vždy se přitom navrátila z tepen zpět do žil, velice snadně se tu rozpíná a vytváří tak duchy, jejichž části jsou velmi jemné a vzájemně se rovnají, a proto jsou obzvlášť vhodné pro vytváření a posilování těch impresí v mozku, které dávají duši veselé a klidné myšlenky.

Článek 105. Při smutku

Při smutku jsou naopak srdeční otvory silně staženy malým nervem, jenž je obtáčí, a žilní krev není nijak rozbouřená: proto jí k srdci přichází velmi

málo. Přesto však průchody, jimiž proudí tresť potravy ze žaludku a ze střev do jater, zůstávají otevřené; proto se chuť k jídlu nijak nezmenšuje, kromě případu, kdy nenávisť, která často smutek doprovází, tyto průchody uzavírá.

Článek 106. Při touze

Afekt touhy má pak tu zvláštnost, že úmyslem dosáhnout něčeho dobrého či vyvarovat se něčeho zlého jsou duchové z mozku hbitě poháněni ke všem ostatním částem těla, které mohou sloužit k jednání nezbytnému pro tento účel. Především jsou však poháněni k srdci a k těm částem, jež mu dodávají nejvíce krve, aby tak srdce, jemuž se dostane větší hojnost krve než obvykle, také poslalo co největší množství duchů do mozku, čímž je jednak podržena a posílena idea tohoto úmyslu, jednak jsou tím odtud duchové vedeni do všech smyslových orgánů a do všech svalů, jež mohou sloužit k dosažení toho, po čem toužíme.

Článek 107. Co je příčinou těchto tělesných pochodů při lásce

Důvody toho všeho pak nacházím v tom, co jsem již uvedl výše, totiž že mezi naší duší a naším tělem je taková vazba, že pokud jsme jednou spojili určitý tělesný účinek s určitým duševním stavem, jedno se nám od té chvíle už nikdy nedostaví, aniž

by se zároveň nedostavilo to druhé. Pozorujeme například u těch, kteří získali velký odpor k nějaké medicíně během své nemoci, jak potom nemohou pít ani jíst nic, co by se jí podobalo svou chutí, aniž by přitom znovu nepocítili stejný odpor. A stejně tak nemohou pomyslet na odpor, který mají vůči lékům, aniž by jim stejná chuť nevytanula na mysli. Neboť se mi zdá, že první afekty, které naše duše měla, když začala být ve spojení s naším tělem, musely spočívat v tom, že krev či jiná třešť, která vstupovala do srdce, byla oproti všední stravě v určitou chvíli mnohem vhodnější živinou pro udržení srdečního tepla, jež je životním principem; což způsobilo, že si k sobě duše úmyslně připojovala tuto potravu, tj. měla ji ráda; a zároveň s tím proudily duchové z mozku do svalů, které mohly stlačit či uvést v pohyb ty části, z nichž přicházela do srdce, aby mu jí tak posílaly více; a těmito částmi byly žaludek a střeva, jejichž dráždění povzbuzuje chuť, nebo také játra a plíce, jež mohou být stlačeny pomocí svalů bránice. A proto je od té doby stejný pohyb duchů vždy doprovázen afektem lásky.

Článek 108. Při nenávisti

Jindy naopak k srdci přicházela podivná třešť, která nebyla vhodná pro udržení tepla a jež jej dokonce mohla uhasit: to způsobovalo, že duchové stoupající ze srdce do mozku vzbuzovali v duši afekt nenávisti. A zároveň s tím tito duchové rovněž proudili z mozku k nervům, které mohly popohánět krev

ze sleziny a z malých jaterních žilek směrem k srdci, aby tak zabránily oné škodlivé tresti vstoupit dovnitř; a navíc ještě k těm nervům, které mohly zatlačit tuto trest zpět ke střevům a k žaludku, a někdy dokonce přinutit žaludek k jejímu vyzvracení. Z toho tedy plyne důvod, proč tytéž pohyby obvykle doprovázejí afekty nenávisti. A můžeme pozorovat pouhým okem, že se v játrech nachází množství dosti širokých žil a kanálů, jimiž může trest z potravy proudit z vratnicové žíly do žíly duté, a odtud pak dále do srdce, aniž by se vůbec zastavovala v játrech; že se tam ovšem nachází rovněž nekonečné množství jiných, mnohem menších, v nichž se tato trest může zastavit a které vždy obsahují rezervní krev, stejně tak jako slezina; přičemž tato krev, jež je hrubší než ta, která je v jiných částech těla, může lépe sloužit jako živina pro oheň v srdci, pokud mu ji žaludek a střeva přestaly dodávat.

Článek 109. Při radosti

Na počátku našeho života se také někdy přihodilo, že krev obsažená v žilách byla dostatečně vhodnou živinou pro udržení srdečního tepla a že jí ony žíly obsahovaly v takovém množství, že nebylo nutné čerpat výživu odjinud. Právě to vzbudilo v duši afekt radosti a současně s tím to způsobilo, že se srdeční otvory rozevřely více než obvykle a že duchové proudili z mozku v hojném množství nejen do nervů, jež slouží k roztahování srdečních otvorů, ale taktéž obecně do všech ostatních, které pohánějí

krev z žil do srdce, čímž bylo zabráněno tomu, aby do srdce přicházela nová krev z jater, ze sleziny, ze střev a ze žaludku. A právě to je důvod, proč tytéž pohyby doprovázejí radost.

Článek 110. Při smutku

Jindy se naopak přihodilo, že se tělu nedostávalo potravy, a právě to muselo dát duši pocítit její první smutek, přinejmenším ten, který nebyl nijak spojen s nenávistí. To samé rovněž způsobilo, že se srdeční otvory stáhly, neboť dostaly jen malé množství krve, a že podstatná část této krve přišla ze sleziny, neboť ta je jakoby poslední zásobárnou sloužící k tomu, aby dodávala srdci krev, pokud mu jí nepřichází dostatek odjinud. Proto pohyby duchů a nervů, které slouží ke stažení srdečních otvorů a k vedení krve ze sleziny do srdce, vždy doprovázejí smutek.

Článek 111. Při touze

Konečně všechny první touhy, které duše mohla mít, když byla nově spojena s tělem, spočívaly ve snaze dosáhnout věcí, které jí byly prospěšné, a vyhnout se těm, které jí škodily. A kvůli těmto cílům také duchové počali od té doby pohybovat všemi svaly a smyslovými orgány všemi možnými způsoby, jimiž to bylo možné. Proto dnes, pokud duše po něčem touží, stává se celé tělo mnohem mrštnějším

a čilejším, než obvykle bývá, když si nic nepřeje. A pokud je tělo takto naladěno, pak se tím i duševní tužby stávají silnějšími a vroucnějšími.

Článek 112. Jaké jsou vnější znaky těchto afektů

To, co jsem zde uvedl, postačuje k pochopení příčiny rozdílnosti pulzu a všech ostatních vlastností, jež jsem výše přisoudil afektům, a není třeba, abych je dále vysvětloval. Protože jsem však u každého afektu pozoroval pouze to, co se u něj projevuje tehdy, když se vyskytuje sám, a co dovoluje poznat pohyby krve a duchů vyvolávající jednotlivé afekty, zbývá mi ještě pojednat o několika vnějších znacích, které je obvykle doprovázejí a které se pozorují lépe, jsou-li afekty sdruženy pospolu (jak ostatně zpravidla bývají), než když jsou oddělené. Hlavními z těchto znaků jsou pohyby očí a výrazy tváře, změny barvy, chvění, ochablost, mdloba, smích, slzy, vzlykání a vzdechy.

Článek 113. Pohyby očí a výrazy tváře

Není žádný afekt, který by se neprojevoval skrze určitý pohyb očí: u některých afektů je to tak zřejmé, že i ti nejhlupejší sluhové mohou pozorovat v očích svého pána, zda se na ně hněvá či nikoli. Přestože si ale dokážeme snadno povšimnout takovýchto pohybů očí a přestože víme, co znamenají,

není nijak snadné je popsat, neboť každý z nich je složen z vícero malých změn, které se týkají pohybu a tvaru oka a jež jsou tak zvláštní a tak malé, že žádná z nich nemůže být postřehnutá odděleně, ačkoli to, co vzejde z jejich součinnosti, lze velmi snadno pozorovat. Téměř to samé lze říci i o proměnách ve výrazu tváře, které rovněž doprovázejí afekty: vždyť přestože jsou větší než pohyby očí, je těžké je rozlišit; a také navzájem se liší tak nepatrně, že jsou lidé, kteří mají téměř stejný výraz, když pláčí, jako jiní, když se smějí. Je pravda, že existuje několik zcela význačných proměn výrazu, jako jsou například vrásky na čele při hněvu, a určité pohyby nosu a rtů při pohrdání a posměchu; tyto se však zdají být spíše úmyslné než přirozené. K tomu lze obecně dodat, že všechny pohyby, jak očí, tak i tváře, může duše změnit, pokud chce skrýt svůj afekt, a rychle si proto v obraznosti představí jeho opak: proto je možné těchto vnějších znaků užit zrovna tak k zastírání afektů jako k jejich projevení.

Článek 114. Změny barvy

Zabránit zčervenání či zblednutí, způsobenému určitým afektem, již není tak snadné, protože tyto změny nezávisí na nervech a svalech, na rozdíl od předchozích, a také proto, že pocházejí bezprostředněji od srdce, které připravuje krev i duchy k vyvolávání afektů, pročež je můžeme nazývat jejich zdrojem. Je přitom jisté, že barva obličeje pochází pouze z krve, která jej tím, jak neustále proudí tep-

nami do všech žil a ze všech žil do srdce, neustále více či méně zabarvuje podle toho, zda více či méně naplňuje žilky, které vedou k jeho povrchu.

*Článek 115. Jakým způsobem při radosti
zčervenáme*

Například radost dodává tváři živější a červenější barvu, neboť otevřením srdečních komor způsobuje, že krev teče rychleji do všech žil, a tím, jak se ohřívá a zjemňuje, mírně nadouvá všechny části tváře, čímž napomáhá jejímu úsměvnějšímu a veselšímu výrazu.

*Článek 116. Jakým způsobem při smutku
bledneme*

Oproti tomu smutek, jenž zužuje srdeční otvory, nechává protékat krev do žil pomaleji: jak se přitom tato krev ochlazuje a zahušťuje, nepotřebuje zabírat v žilách tolik místa, takže se stáhne do těch nejširších, které jsou nejbližší srdci, a opustí ty nejvzdálenější, z nichž nejlépe jsou vidět žilky ve tváři, což dodává obličejí bledé a pohublé vzezření. To se stává nejčastěji při velkém nebo nenadálém smutku, jako například při zděšení, kdy překvapení násobí účinek stahující srdce.

Článek 117. Proč často při smutku zčervenáme

Často se však stane, že při smutku vůbec nezbledneme, ale naopak zčervenáme. Takové zčervenání musí být přičteno některému z jiných afektů, které se připojují ke smutku, jako jsou například láska nebo touha, někdy také nenávist. Tyto afekty totiž zahřívají a rozdmýchávají krev pocházející z jater, střev a dalších vnitřností a popohánějí ji směrem k srdci a odtud velkou tepnou k žilkám ve tváři, aniž by tomu mohl smutek stahující z obou stran srdeční otvory nějak zabránit, ledaže by byl výjimečně silný. I lehký smutek ovšem snadno zabrání tomu, aby krev, která takto proudí do žilek ve tváři, nesestupovala zpět k srdci, zatímco láska, touha nebo nenávist nadále popohání novou krev z vnitřností směrem k tváři. Proto se tato krev shromažďuje v okolí obličeje, který její přítomností zčervená. Toto zčervenání je přitom ještě výraznější než při radosti, jednak proto, že barva krve je tím zřetelnější, čím pomaleji krev proudí, a jednak také proto, že se jí takto v žilkách ve tváři může nashromáždit mnohem větší množství než tehdy, jsou-li srdeční otvory rozevřenější. To můžeme pozorovat především při studu, který se skládá ze sebelásky a z nutkové touhy vyhnout se stávající potupě: krev z vnitřností je tehdy pužena směrem k srdci, odkud je vedena skrze tepny do tváří, k čemuž se připojuje nepatrný smutek bránící krvi, aby se vrátila zpět do srdce. Stejný jev můžeme běžně spatřit také při pláči, neboť, jak vysvětlím později, příčinou většiny slz je láska spojená se smutkem. A totéž lze pozorovat

i při hněvu, kdy se často prudká touha po pomstě pojí s láskou, nenávistí a smutkem.

Článek 118. O chvění

Chvění má dvě různé příčiny: první z nich spočívá v tom, že někdy přichází z mozku do nervů příliš malé množství duchů, a druhá v tom, že jich někdy naopak přichází příliš mnoho na to, aby bylo možné správně zavřít ony malé průchody mezi svaly, jejichž uzavření umožňuje ovládat pohyby našich údů, jak již bylo řečeno v článku 11. Ta první příčina se objevuje zejména při smutku a při strachu, stejně jako v případech, kdy se chvějeme chladem. Působením jmenovaných afektů, stejně jako kvůli chladu v ovzduší, se totiž krev může zahustit natolik, že pak není schopna předat mozku dostatek duchů, které by tento mohl vysílat směrem k nervům. Ta druhá příčina je patrná u lidí, kteří po něčem horoucně touží, stejně jako u těch, kteří jsou značně rozhněváni anebo jsou opilí. Oba tyto afekty, stejně jako víno, totiž někdy přivádějí do mozku tak velké množství duchů, že je pak odtud není možné náležitě vysílat směrem ke svalům.

Článek 119. O ochablosti

Ochablost je stavem setrvávající skleslosti a nehnutosti, který pocítujeme ve všech údech. Podobně jako chvění vzniká z toho, že v nervech není dosta-

tečné množství duchů, avšak způsob jejího vzniku je odlišný. Příčinou chvění je totiž nedostatek duchů v mozku, kteří by se podrobili určujícím pohybům šišinky, jež je poháněna směrem k určitému svalu, zatímco příčina ochablosti spočívá v tom, že šišinka duchy nesměruje k jednému svalům spíše než ke druhým.

Článek 120. Jak se láska a touha mohou stát příčinou ochablosti

Afektem, který je nejobvyklejší příčinou ochablosti, je láska spojená s touhou po věci, jež je podle našich představ v současnosti nedosažitelná. Neboť láska nutí duši, aby se zabývala pouze milovaným předmětem, pročež jsou všichni duchové v mozku zaměstnání představováním obrazu tohoto předmětu a všechny ostatní pohyby na šišince, které k tomuto účelu neslouží, jsou pozastaveny. Ohledně touhy je zde potřeba podotknout, že schopnost učinit tělo pohyblivějším, kterou jsem jí prve přiřkl, jí náleží jen tehdy, pokud onomu představovanému předmětu touhy odpovídá nějaká současná možnost, jak bychom jej mohli vlastním přičiněním získat. Pokud si totiž naopak představujeme, že pro jeho získání nemůžeme v dané chvíli udělat nic užitečného, veškerý vzruch touhy probíhá pouze v mozku, aniž by odtud jakkoli přešel do nervů; a protože je zde beze zbytku využit pro posilování ideje vytouženého předmětu, zanechává zbytek těla v ochablosti.

Článek 121. Ochablost může být způsobena také jinými afekty

Je pravda, že rovněž nenávisť, smutek, a dokonce i radost mohou způsobit jistou ochablost, pokud jsou dostatečně prudké. Působením těchto afektů je totiž duše zcela zaneprázdněna předmětem, k němuž se vztahují, a to především tehdy, jsou-li doprovázeny touhou po věci, pro jejíž získání nemůžeme v danou chvíli nic udělat. Poněvadž ovšem svou pozornost upínáme mnohem častěji k předmětům, s nimiž se chceme z vlastní vůle spojit, než k těm, od nichž se odvracíme, či k jakýmkoli jiným, a poněvadž ochablost nijak nezávisí na překvapení, ale její vznik si žádá určitý čas, setkáváme se s ní v lásce mnohem častěji než při všech ostatních afektech.

Článek 122. O mdlobách

Mdloby nemají příliš daleko ke smrti, neboť umíráme tehdy, když oheň v srdci zcela vyhasne, zatímco pouze do mdlob upadáme tehdy, když je tento oheň natolik přidušen, že zůstává jen něco málo zbytků tepla, které jej pak mohou znovu roznítit. Existují přitom různé tělesné indispozice, které mohou být příčinou toho, že omdlíme; mezi afekty má však takovou působnost pouze nejzazší míra radosti. Domnívám se, že nadměrná radost v nás tento účinek způsobuje tak, že přes příliš rozevře srdeční otvory, jimiž pak náhle a ve velkém množství vstupuje žilní krev, která se kvůli svému množství nemůže půso-

bením srdečního tepla ředit dostatečně rychle na to, aby zatlačila na malé chlopně uzavírající přístupy z těchto žil. A právě takto může krev zahltit onen oheň, který jindy sama udržuje tím, že do srdce přitéká postupně.

Článek 123. Proč nepadáme do mdlob při smutku

Zdá se, že také velký a nečekaný smutek by měl stlačit srdeční otvory natolik, že by tím mohl být uhašen onen vnitřní oheň. Nepozorujeme však, že by se to stávalo, a když ano, tak jen velmi zřídka. Podle mého mínění to je tím, že v srdci nikdy nemůže být tak málo krve, aby to nestačilo pro udržení jeho tepla v případě, že jsou srdeční otvory téměř uzavřené.

Článek 124. O smíchu

Smích spočívá v tom, že krev proudící z pravé dutiny srdeční skrze tepnu žílovitou náhle a několikrát za sebou nafoukne plíce, čímž nutí vzduch v nich obsažený, aby prudce vyrazil ven skrze hrtan, kde se z něj stává neartikulovaný a pronikavý zvuk. Jak plíce při svém nadouvání, tak i tento vzduch při svém unikání přitom tlačí na svaly bránice, hrudi a krku, čímž přivádějí do pohybu svaly ve tváři, které jsou s nimi nějak spojeny. A smíchem nenazýváme nic jiného než právě tento výraz tváře spojený s oním neartikulovaným a pronikavým zvukem hlasu.

Článek 125. Proč smích nedoprovází naše největší radosti

Ačkoli se zdá, že smích je jedním z hlavních příznaků radosti, přesto jej tento afekt může vyvolat pouze v případě, že se jedná o radost mírnou a smíšenou s údivem či s nenávistí. Poznáváme z vlastní zkušenosti, že pokud jsme mimořádně šťastní, nikdy nás předmět tohoto štěstí nepřiměje k hlasitému smíchu; a ve skutečnosti nás k němu nemůže žádná příčina podnítit snáze než smutek. To vše má svůj důvod v tom, že během velkých radostí jsou plíce natolik naplněné krví, že je pak již nelze opakovaně nafukovat.

Článek 126. Jaké jsou hlavní příčiny smíchu

Příčiny, které mohou takto náhle nafouknout plíce, vidím pouze dvě. První z nich spočívá v momentu překvapení při údivu, který je spojen s radostí, a může tedy rozevřít srdeční otvory natolik rychle, že velké množství krve vstoupí naráz z duté žíly do pravé srdeční dutiny, kde krev nabude ředěním na objemu a po průchodu žílou tepnovitou pak nafoukne plíce. Druhá příčina pak spočívá ve smíšení krve s některou tekutinou, která zvyšuje její rozpínavost. K tomuto účelu se mi žádná tekutina nejeví tak vhodná jako ta nejsnáze plynoucí část krve pocházející ze sleziny. Je-li totiž tato část krve tlačena směrem k srdci nějakým lehčím hnutím nenávisti, k čemuž přispívá také moment překvapení při údivu,

a smísí-li se v srdci s krví pocházející z dalších částí těla, kterou sem radost nechává přitékat ve velkém množství, pak to může snadno způsobit, že se zde krev rozpíná mnohem více než obvykle. Podobnou věc pozorujeme u mnoha tekutin, které se nad ohněm náhle rozpínají, přidáme-li trochu octa do nádoby, v níž se nacházejí. Ona lehce plynoucí část krve vznikající ve slezině má totiž podobnou povahu jako ocet. Zkušenost nám rovněž ukazuje, že ve všech příležitostech, které v nás mohou probudit tento hlasitý smích pocházející z plic, se vždy nachází nepatrný důvod k nenávisti, nebo alespoň k údivu. A ti, kdo nemají příliš zdravou slezinu, podléhají snáze než ostatní nejen častému smutku, ale chvílemi také veselosti a náchylnosti k smíchu. To je dáno tím, že slezina vysílá dva druhy krve směrem k srdci: jeden velmi hustý a hrubý, který je příčinou smutku, a druhý mnohem tekutější a jemnější, který vyvolává radost. Často se tak cítíme přirozeně náchylní ke smutku poté, co jsme se řádně nasmáli, neboť po vyčerpání oné řídké části slezinové krve přichází do srdce ona druhá, hrubší část.

Článek 127. Co je příčinou smutku při pohoršení

Co se týče smíchu, který někdy doprovází pohoršení, je většinou umělý a předstíraný. Pokud je však přirozený, pak zřejmě pochází z radosti nad tím, že zlo, nad nímž se pohoršujeme, nám nemůže ublížit. Současně s tím pocítujeme také překvapení

nad novotou nebo neočekávaností oné zlé věci, takže se na vzniku smíchu společně podílejí radost, nenávisť a údiv. Přesto bych věřil tomu, že smích může být vyvolán bez sebemenší radosti, a to pouhým hnutím odporu, který posílá krev ze sleziny směrem k srdci, kde tato nabude ředěním na objemu a je tlačena dál k plicím, které lehce nafoukne, pokud jsou při jejím vniknutí téměř prázdné. A obecně všechno, co je schopno podobným způsobem prudce nafouknout plíce, vyvolává jako vnější účinek smích; vyjma případů, kdy smutek tento účinek promění ve vzlykání a nářek, které doprovázejí slzy. Na toto téma už ostatně sám o sobě napsal Vivès, že pokud zůstal delší čas bez jídla, první kousky potravy, které si vložil do úst, jej nutily ke smíchu. Tento smích mohl být způsoben tím, že jeho plíce, které kvůli nedostatku potravin neobsahovaly žádnou krev, byly prudce nafouknuty první trestí, která prošla od žaludku k srdci. A smích mohla vyvolat dokonce pouhá obrazná představa jídla, a to ještě dřív, než se vůbec trest z potravy dostala k srdci.

Článek 128. O původu slz

Stejně jako není smích nikdy vyvolán těmi největšími radostmi, tak ani slzy nevznikají z krajního smutku, ale pouze z průměrného, který je doprovázen či vystřídán pocitem lásky nebo také radosti. Abychom správně pochopili původ slz, musíme si všimnout toho, že ačkoli ze všech částí našeho těla neustále uniká velké množství par, z žádné části jich

neuniká tolik jako z očí, což je dáno jednak velikostí optických nervů, jednak velkým počtem malých tepen vedoucích tyto páry. A tak jako se pot skládá pouze z par, které vycházejí z jiných částí těla a na povrchu se proměňují ve vodu, tak jsou také slzy tvořeny parami, jež vycházejí z očí.

Článek 129. O způsobu, jímž se páry proměňují ve vodu

Již v *Meteorech* jsem vysvětlil, proč se vzdušné páry proměňují v déšť: důvod této proměny spočívá v tom, že páry ztrácejí svou pohyblivost nebo se společně vyskytují ve větším množství. Stejně tak se domnívám, že když páry, které vyjdou z těla, ztratí svou obvyklou pohyblivost, promění se ve vodu navzdory tomu, že se jich zde neseťká tak velké množství. To je také příčina onoho studeného potu, který někdy vzniká ze slabosti při nemocech. Kromě toho se domnívám, že pokud se tyto páry setkají ve velkém množství, avšak nezvýší přitom svou pohyblivost, rovněž se promění ve vodu. To je pak příčinou potu vznikajícího při tělesné námaze. V těchto případech však oči vodu nepropouštějí, neboť při tělesných cvičeních směřuje většina duchů ke svalům, které tělem pohybují, a optickým nervem jich tak k očím směřuje o to méně. To vše je přitom tvořeno jednou jedinou látkou, jež se vyskytuje v těchto různých podobách: jako krev, pokud se nachází v žilách a v tepnách; jako duchové, pokud se nacházejí v mozku, v nervech nebo ve svalech; jako pára, pokud z těla vychází

ve formě vzduchu; a konečně jako pot nebo jako slzy, pokud se na povrchu těla nebo očí zhuštěním promění ve vodu.

Článek 130. Kterak to, co způsobuje bolest v oku, vyvolává rovněž pláč

Vidím pouze dvě příčiny, kvůli nimž se páry vycházející z očí proměňují v slzy. První spočívá v tom, že se tvar pórů, jimiž tyto páry procházejí, pozmění účinkem nahodilé události: páry přitom zbrzdí svůj pohyb nebo změní svůj pořádek, a mohou se tak proměnit ve vodu. K tomu, aby z oka vyšlo pár slz, proto často postačí, když do něj spadne pouhé stéblo. Taková nehoda totiž v oku vzbudí bolest a pozmění přitom uspořádání jeho pórů, takže se některé póry zúží a částičky páry jimi pak prostupují pomaleji. A zatímco jindy odtud tyto částičky vycházely navzájem pravidelně vzdáleny, a zůstávaly tak oddělené, nyní se společně setkávají, neboť uspořádání pórů bylo narušeno, vlivem čehož se spojují a proměňují v slzy.

Článek 131. Kterak pláčeme ze smutku

Druhou příčinou pláče je takový smutek, po němž následuje láska, radost nebo obecně jakákoliv jiná příčina, jejímž účinkem srdce pohání tepnami velké množství krve. Smutek je podmínkou pláče proto, že ochlazuje všechnu krev a zužuje tak oční póry. Protože však úměrně k tomuto zužování pórů

smutek snižuje množství par, které jimi mohou procházet, nestačí to k vyvolání slz, pokud množství těchto par není zároveň znásobeno nějakou jinou příčinou. Nic přitom nemůže zvětšit jejich množství tak jako krev poháněná směrem k srdci afektem lásky. Proto také vidíme, že smutní lidé nepláčící nepřetržitě, ale pouze čas od času, a to při každé nové úvaze o předmětech, v nichž našli zalíbení.

Článek 132. O vzlykání doprovázejícím slzy

V těchto případech se také stává, že velké množství krve vstoupí naráz do plic, nafoukne je a vytlačí vzduch, který obsahovaly. Ten pak uniká ven skrze hrtan a vyvolává ono vzlykání a nářek, které obvykle doprovázejí slzy. Takový nářek je obvykle pronikavější než výkřiky doprovázející smích, ačkoli je obojí vyvoláno téměř stejným způsobem. To je dáno tím, že nervy, které dávají našemu hlasu výšku nebo hloubku pomocí rozšiřování a zužování hlasových orgánů, jsou spojeny s těmi, které při radosti srdeční otvory rozevírají a při smutku je přivírají, takže se ty i ony rozšiřují a zužují zároveň.

Článek 133. Proč se děti a starci snadněji rozpláčí

Jak děti, tak starci jsou k pláči náchylnější než lidé středního věku, avšak u každých to má jinou příčinu. Starci často pláčící kvůli radosti a láskypl-

nému zanícení, neboť spojení obou těchto afektů vhání do srdce mnoho krve, odkud pak velké množství par postupuje směrem k očím. Vlastní pohyblivost těchto par je přitom natolik mírněna chladem stařecké přirozenosti, že se zde snadno proměňují v slzy, ačkoli tomu nepředcházela žádný smutek. Pokud se však někteří staří lidé snadno rozplácí také při zármutku, pak to nelze přičítat jejich tělesnému temperamentu, ale spíše povaze jejich mysli, která je k tomu předurčuje. Takto se přitom rozplácí pouze ti, kteří jsou natolik slabí, že se zcela poddávají sebe-menším podnětům k bolesti, k obavám či k soucitu. To samé se stává dětem, které téměř nikdy neplácí radostí, ale mnohem spíše ze smutku, dokonce i tehdy, nedoprovází-li je láska. Mají totiž vždy dostatek krve pro vytváření velkého množství par, které se proměňují v slzy pokaždé, když se jejich pohyb zpomalí účinkem smutku.

Článek 134. Proč některé děti blednou místo toho, aby plakaly

Některé děti však při zármutku blednou místo toho, aby plakaly, což může svědčit o jejich mimořádné soudnosti a odvaze. V tomto případě je totiž zblednutí následkem toho, že berou na vědomí velikost zla a chystají se mu vzdorovat stejným způsobem jako ti, kteří je věkem převyšují. Obvykle se však jedná spíše o známku špatné povahy, a to tehdy, když jejich zblednutí vyplývá z náchylnosti k nenávisti a ke strachu, neboť právě tyto afekty snižují množ-

ství slz. Naopak můžeme pozorovat, že děti, které se rozplácí snadno, mívají sklon k lásce a k soucitu.

Článek 135. O vzdychání

Příčina vzdychání se značně liší od příčiny slz, třebaže oba případy předpokládají přítomnost smutku. Zatímco k pláči jsme nutkáni tehdy, jsou-li plíce naplněny krví, ke vzdychání máme sklon tehdy, když jsou plíce téměř prázdné a když nějaká obrazná představa naděje nebo radosti otevře průchod do tepny žilní, který předtím smutek zúžil. Tehdy totiž onen malý zbytek krve zůstávající v plicích spadne žilní tepnou do levé části srdce, kam jej pohání rovněž touha po dosažení oné představované radosti, jež současně s tím otrásá všemi svaly bránice a hrudi. V důsledku toho je pak ústy do plic prudce nasán vzduch, aby tam zabral prázdné místo po této krvi. A právě toto nazýváme vzdycháním.

Článek 136. Odkud pocházejí následky afektů, jež jsou vlastní určitým lidem

Jistě by bylo možné dodat ještě mnoho dalších upřesnění, co se týče rozmanitých příčin a následků afektů. Místo toho zde však pouze zopakuji princip, o němž se vše, co jsem o tom napsal, opírá: mezi naším tělem a naší duší existuje taková vazba, že pokud jsme jednou spojili určité tělesné působení s určitým duševním stavem, nic z toho se nám od té

chvíle nedostaví, aniž by nebylo zároveň přítomno i to druhé; nejsou to ale vždy stále tatáž působení, která spojujeme se stále týmiž duševními stavy. Tento princip postačuje pro jasné zdůvodnění všeho, co každý sám může zaznamenat vzhledem k našemu tématu jak u sebe, tak i u ostatních a co dosud nebylo vysvětleno. Například u podivného odporu některých lidí, který jim brání vydržet vůni růží či setrvat v přítomnosti kočky či jiné podobné věci, je snadno si domyslet, že pochází z toho, jak byli tito lidé na počátku svého života buď silně podrážděni nějakým takovým předmětem, anebo sdílejí tento pocit s matkou, jež byla takto podrážděná během svého těhotenství. Nepochybně totiž existuje souvislost mezi všemi pohyby matky a pohyby dítěte, které je v jejím břiše, takže to, co je nepříznivé pro jednoho, škodí i druhému. Vůně růží tak mohla dítěti způsobit velkou bolest hlavy, když bylo ještě v kolébce, stejně jako jej tehdy mohla vystrašit nějaká kočka, aniž by si toho kdokoli všiml a aniž by si na to samo dítě uchovalo jakoukoli vzpomínku, ačkoli idea odporu, kterou tehdy mělo vůči těmto růžím nebo této kočce, zůstává v jeho mozku vtisknutá až do konce života.

Článek 137. O uplatnění pěti afektů, které zde byly vysvětleny, s ohledem na jejich vztah k tělu

Poté, co jsme podali definici lásky, nenávisti, touhy, radosti a smutku, a pojednali o všech tělesných pohybech, které je zapříčiňují či doprovázejí,

zbývá nám zde pouze prozkoumat, jak je možné je uplatnit. Za tímto účelem si musíme všimnout především toho, že se všechny tyto afekty v souladu s ustanovením přírody vztahují k tělu a že náležejí duši pouze natolik, nakolik je spojena s tělem. Jejich přirozené uplatnění tudíž spočívá v povzbuzování duše k tomu, aby svolila a přispěla k činnostem, jimiž je možné uchovat či nějak zdokonalit tělo. Z tohoto hlediska se pak jako první uplatní afekty smutku a radosti. Duše totiž není ničím tak bezprostředně zpravena o věcech škodících tělu, jako když pocituje bolest, která v ní vzbuzuje afekt smutku, po němž následuje nenávist vůči příčině této bolesti a nakonec touha zbavit se jí. A stejně tak lze říci, že duše není ničím tak bezprostředně zpravena o věcech tělu prospěšných, jako oním zvláštním druhem polechtání, které v ní probouzí radost, po níž následuje láska k předpokládané příčině tohoto polechtání a nakonec touha po získání toho, co v nás může stávající pocit radosti prodlužovat nebo co nám umožní radovat se i nadále z nějaké podobné věci. Jasně zde tedy vidíme, že každý z pěti afektů je vzhledem k tělu nějak prospěšný a že smutek je dokonce v určitém smyslu přednější a nezbytnější než radost, stejně jako je nenávist důležitější než láska. Více totiž záleží na tom, aby byly odstraněny věci škodlivé, které mají schopnost ničit, než aby byly získány ty, jež dodávají určitou dokonalost, která není pro přežití nezbytná.

*Článek 138. O nedostacích, které jsou vlastní
těmto afektům, a o způsobu, jak je zmírnit*

Výše uvedený účinek afektů představuje za-
jisté to nejpřirozenější uplatnění, které u nich mů-
žeme shledat, a rovněž všechna nerozumná zvířata
se v životě neřídí ničím jiným než tělesnými pohyby
podobnými těm, které jsou u nás výsledkem těchto
afektů a k nimž duše dává pod jejich vlivem svůj
souhlas. Přesto však tento účinek není vždy pro-
spěšný, neboť existují mnohé věci, které jsou tělu
škodlivé, ačkoli v nás ze začátku nevyvolávají žádný
smutek, a dokonce v nás někdy probouzejí radost;
a stejně tak existují věci užitečné, jež jsou nám zprvu
nepříjemné. Kromě toho nám afekty představují jak
prospěšné, tak i škodlivé věci téměř vždy mnohem
větší a podstatnější, než ve skutečnosti jsou, čímž
nás povzbuzují k tomu, abychom jedny vyhledávali
a druhé odmítali s mnohem větším zápalem a sna-
žením, než by bylo vhodné. A podobnou věc spat-
řujeme rovněž u zvířat, která se často nechají ošálit
návnadou a jež se tak ve snaze vyvarovat se malého
zla vrhají do mnohem většího neštěstí. Pro rozlišení
dobrého od zlého a rozpoznání jejich skutečné hod-
noty se proto musíme řídit zkušeností a rozumem,
abychom nezaměňovali jedno s druhým a nehnali se
za ničím s přehnanou horlivostí.

*Článek 139. O uplatnění jmenovaných afektů
s ohledem na jejich příslušnost k duši;
a v první řadě o lásce*

Výše uvedená zjištění by jistě stačila, pokud bychom se skládali pouze z těla či pokud by tělo představovalo naši nejlepší část. Poněvadž je však tělo onou podružnější částí nás samých, je nezbytné zkoumat afekty především v té míře, v jaké náležejí duši. A z tohoto hlediska se ukazuje, že láska a nenávist pocházejí z poznání a předcházejí radosti a smutku, vyjma případu, kdy dva posledně jmenované afekty nahrazují samo poznání jakožto jeho druhy. A pokud je tento druh poznání pravdivý, tj. pokud jsou skutečně dobré ony věci, k nimž pod vlivem tohoto poznání začínáme pociťovat lásku, a skutečně zlé ty věci, které takto začínáme nenávidět, pak je láska nesrovnatelně lepší než nenávist a nikdy jí nemůže být přespříliš. Samozřejmým následkem takové lásky je pak vždy radost. Tato láska je podle mne svrchovaně dobrá, jelikož nás spojuje se skutečným dobrem a přispívá tak k našemu zdokonalování. A nikdy jí nemůže být přespříliš, neboť i ta nejzazší forma lásky může mít pouze ten následek, že se jejím působením spojíme s určitým dobrem tím nejdokonalejším možným způsobem. V tomto spojení pak již nedokážeme nadále rozlišovat mezi ní a onou láskou, kterou chováme sami k sobě, což podle mého mínění nikdy nemůže škodit. Taková láska je přitom nutně doprovázena radostí, neboť si při ní představujeme milovaný předmět jako určité dobro, které nám náleží.

Článek 140. O nenávisti

Naopak nenávist, byť sebemenší, nám vždy pouze škodí a pokaždé ji také doprovází smutek. I ta nejmenší nenávist je tedy nutně nadbytečná, neboť jsme-li puzeni k nějaké činnosti nenávistí k něčemu zlému, pak můžeme být mnohem lépe vedeni k témuž cíli působením lásky, kterou pocifujeme k dobru představujícím opak onoho zla. To platí přinejmenším tehdy, když jsme toto dobro i zlo dostatečně poznali. Připouštím totiž, že určitý typ nenávisti ke zlu, jenž se projevuje pouze bolestí, je z hlediska těla něčím nepostradatelným; zde však pojednávám pouze o nenávisti, která vzniká z jasnějšího poznání a kterou vztahuji toliko k duši. Dodávám přitom, že ji vždy doprovází smutek, neboť zlo je pouze chyběním dobra a jako takové může být pojato jedině jako součást určitého reálného subjektu, a že neexistuje nic reálného, co by v sobě nezahrnovalo alespoň něco málo dobrého. Z toho vyplývá, že nenávist, která nás oddaluje od určitého zla, nás zároveň oddaluje od dobra, jež k němu náleží, takže si pak duše představuje chybění tohoto dobra jako svůj vlastní nedostatek, čímž se v ní probouzí smutek. Když nás například nenávist oddaluje od špatných mravů určité osoby, připravuje nás tak rovněž o možnost navázat s ní rozhovor, z něž bychom si jinak mohli odnést něco dobrého, kvůli čemuž se rmoutíme. A stejně můžeme spatřit nějaký důvod k zármutku i ve všech ostatních případech nenávisti.

Článek 141. O touze, radosti a smutku

Co se týká touhy, je zřejmé, že nemůže škodit, vzniká-li ze skutečného poznání a za podmínky, že se jím nechá vést a nepřekračuje správnou míru. Zrovna tak je patrné, že vzhledem k duši může být radost jediné dobrá a smutek pouze špatný, neboť zatímco v posledně jmenovaném spočívá veškerá obtíž, jež je duši způsobena zlem, v oné první naopak spočívá veškerý požitek z dobra, které jí náleží. Opovážil bych se proto tvrdit, že pokud bychom neměli tělo, pak bychom nikdy nemohli chybovat, kdybychom se nejvyšší měrou oddávali lásce a radosti a co nejvíce se vyhýbali nenávisti a smutku. Avšak tělesné pohyby, které tyto afekty doprovázejí, mohou být zdraví škodlivé, jsou-li příliš prudké, a naopak mohou být užitečné, jsou-li toliko uměřené.

Článek 142. O radosti a lásce ve srovnání se smutkem a nenávistí

Poněvadž se má duše vyvarovat nenávisti a smutku i případě, že vznikají z pravdivého poznání, tím spíše se jim musí vyhnout tehdy, když jsou následkem nějakého falešného mínění. Můžeme ovšem být na pochybách, zda jsou dobré či zlé láska a radost, pokud vycházejí ze stejně špatných základů. Zdá se mi, že pokud je bereme tak, jak jsou o sobě, ve vztahu k duši, můžeme říci, že ačkoli je tato radost vrtkavější a tato láska méně přínosná než tehdy, mají-li oba afekty lepší základ, přesto je

možné je upřednostňovat před smutkem a nenávistí, které rovněž vycházejí ze špatných základů. Z toho plyne, že při takových životních příležitostech, kdy nemáme možnost vyhnout se nebezpečí omylu, je vždy lepší přiklonit se na stranu afektů tíhnoucích k dobru než k těm, které jsou obráceny ke zlu, třebaže se mu tak pouze chceme vyhnout. A často je dokonce mylná radost cennější než smutek, který má pravdivou příčinu. Neopovážil bych se však tvrdit totéž ohledně lásky v jejím poměru k nenávisti. Pokud je totiž nenávist oprávněná, pak nás vzdaluje od předmětu, ve kterém je obsaženo zlo, vůči němuž je lépe zachovat odstup. Nepatřičná láska nás naopak spojuje s věcmi, které mohou škodit nebo které si přinejmenším nezaslouží tolik pozornosti, kolik jim věnujeme, neboť nás to hanobí a ponižuje.

*Článek 143. O týchž afektech vzhledem
k jejich vztahu k touze*

Je třeba si dobře všimnout toho, že předchozí hodnocení čtyř jmenovaných afektů platí pouze tehdy, bereme-li je v úvahu právě jen tak, jak jsou o sobě, a nevedou-li nás k žádné činnosti. Když v nás totiž probouzejí touhu, jejímž prostřednictvím pak ovlivňují naše chování, je zřejmé, že všechny ty, které mají falešnou příčinu, nám mohou škodit, zatímco všechny ty, jejichž příčina je správná, nám mohou sloužit. A je dokonce patrné, že pokud mají všechny tyto afekty stejně chybné založení, pak je radost obvykle škodlivější než smutek. Zatímco smutek v nás

totiž probouzí zdrženlivost a bázeň a vede nás tak k určité opatrnosti, radost vyvolává ve všech, kdo se jí poddají, lehkovážnost a troufalost.

Článek 144. O touhách, jejichž naplnění závisí pouze na nás

Protože nás však tyto afekty mohou vést k nějakému jednání jedině prostřednictvím touhy, kterou v nás vyvolávají, musíme věnovat svou pozornost především tomu, jak uvést tuto touhu na pravou míru, v čemž také spočívá hlavní úloha morálky. A jak už jsem před chvílí řekl, touha je dobrá vždy, když vychází z pravdivého poznání, a zrovna tak je nutně škodlivá pokaždé, když se zakládá na nějakém omylu. Nejčastější chyba, které se podle všeho dopouštíme při našich touhách, přitom spočívá v nedostatečném rozlišování věcí závisících zcela na nás, od těch, které na nás nijak nezávisí. U věcí, jež závisí pouze na nás, tj. na naší svobodné vůli, stačí vědět, že jsou dobré, abychom po nich mohli toužit s jakkoli prudkým zápallem. Činit dobro, které na nás závisí, totiž znamená řídit se ctností a je patrné, že touha obrácená ke ctnosti nikdy nemůže být nepřiměřeně prudká. Kromě toho je zřejmé, že to, po čem takto toužíme, se nám vždy splní, neboť to závisí pouze na nás, takže z toho pokaždé čerpáme veškeré očekávané uspokojení. Nejčastější chyba, které se přitom dopouštíme, ovšem nikdy není v tom, že bychom po něčem toužili nadmíru, ale pouze v tom, že toužíme příliš málo. A nejúčinnější lék proti

tomu spočívá v co nejdokonalejším osvobození myslí ode všech méně užitečných žádostí, abychom pak mohli dostatečně jasně poznat a pozorně prozkoumat dobrou povahu toho, co je vskutku hodno naší touhy.

Článek 145. O touhách, jejichž naplnění závisí na jiných příčinách. Co je to štěstěna

Nikdy však nesmíme vášnivě toužit po věcech, které na nás nijak nezávisejí, byť by byly sebelepší. Ze svých tužeb musíme tyto věci vyloučit nejen proto, že by se mohly nepříhodit, a zarmoutit nás tak tím více, čím více jsme si je přáli, ale především proto, že zaměstnávají naši mysl natolik, že kvůli nim odvracíme svou pozornost od těch, jejichž získání závisí pouze na nás. Na tyto marné touhy existují dva obecné léky: prvním z nich je ušlechtilost, o níž pojednám později; druhý z nich spočívá v častých úvahách o Boží Prozřetelnosti a o tom, že žádná z věcí nemůže nastat jinak, než jak bylo od počátku věků určeno touto Prozřetelností. Díky tomu se nám pak Prozřetelnost ukáže jako jistá osudovost nebo neměnná nutnost, kterou je třeba klást do protikladu vůči štěstěně, jež pak musí být zavržena jako chiméra, pocházející toliko z našeho mylného uvažování. Neboť nemůžeme toužit po ničem jiném než po tom, co považujeme jistým způsobem za možné. O věcech, které nijak nezávisejí na nás, přitom můžeme uvažovat jako o možných pouze v té míře, v jaké podle našeho mínění závisí na štěstěně, tj. pouze v té míře, nakolik soudíme, že se mohou

stát a že se již podobné dříve udály. Takové mínění se ovšem nemůže zakládat na ničem jiném než na tom, že nám u každého z účinků nejsou známy všechny jeho příčiny. Pokud totiž nenastane určitá věc, která podle našeho mínění závisí na štěstěně, pak to dokazuje pouze to, že některá z příčin nezbytných pro její vyvolání chyběla, a že tudíž tato věc byla naprosto vyloučená. Dále z toho vyplývá, že se nikdy neodehrálo ani nic podobného, tedy že se nikdy nepříhoda žádná taková věc, k jejímuž způsobení podobná příčina rovněž musela chybět. Kdybychom si tedy toho všeho byli vědomi předem, nikdy bychom danou věc nepovažovali za možnou, a tudíž bychom po ní ani nikdy nezatoužili.

Článek 146. O touhách, jejichž naplnění závisí na nás a na druhých

Musíme tedy zavrhnout obecné mínění, podle něž existuje vně nás jakási štěstěna, jejíž působností věci nadcházejí nebo nenadcházejí podle její libosti. Místo toho si musíme uvědomit, že vše je řízeno Boží Prozřetelností, jejíž věčné ustanovení věcí je nevyhnutelné a neměnné, takže kromě toho, co má podle tohoto ustanovení záviset na naší svobodné vůli, se vzhledem k nám nemůže odehrát nic, co by nebylo nutné a jakoby osudové. Proto si jen mylně můžeme přát, aby taková věc nastala nějakým jiným způsobem. Jelikož se však většina našich tužeb upírá k věcem, které nezávisí ani zcela na nás, ani zcela na druhých, musíme se v nich naučit přesně roze-

znávat to, co závisí pouze na nás, abychom pak naše touhy vztahovali výlučně k tomu. Co se pak týče toho, co na nás nezávisí, ačkoli bychom měli úspěch či neúspěch takových věcí považovat za naprosto nevyhnutelný a nezvratný, aby se jimi naše touha nadále nezaměstnávala, přece jen bychom měli uvažovat o důvodech, kvůli nimž můžeme v takovou věc více či méně doufat, abychom pak mohli podle toho řídit své jednání. Pokud se například kvůli nějaké záležitosti musíme odebrat na místo, k němuž vedou dvě různé cesty, z nichž jedna bývá obvykle mnohem bezpečnější než ta druhá, a ačkoli je možná řízení Prozřetelnosti takové, že zvolíme-li bezpečnější cestu, budeme na ní nutně okradeni, zatímco tou druhou by bylo možno projít bez jakéhokoliv nebezpečí, přesto se kvůli tomu nesmíme stát lhostejnými před volbou té či oné ani se odevzdaně spoléhat na neměnnou osudovost onoho řízení. Náš rozum naopak velí, abychom zvolili cestu, která bývá obvykle bezpečnější, a naše touha by měla být v tomto případě naplněna pouze tím, že jsme po ní šli, ať už se nám zde přihodilo jakékoli neštěstí. Jestliže bylo totiž toto zlo vzhledem k nám nevyhnutelné, neměli jsme žádný důvod, kvůli němuž bychom si mohli přát se jej vyvarovat. Mohli jsme se pouze snažit učinit vše podle toho, co jsme byli schopni rozumem poznat, což, jak předpokládám, jsme udělali. A je zřejmé, že pokud se takto naučíme odlišovat nevyhnutelnost od štěstěny, snadno se naučíme usměrňovat své tužby tak, aby jejich naplnění záviselo výlučně na nás a aby nám tak vždy přinášely úplné uspokojení.

Článek 147. O niterných hnutích duše

Doplním zde ještě jednu myšlenku, která by nám měla výrazně pomoci ubránit se nesnázím spojeným s afekty: zda se nám vede dobře či zle, totiž závisí především na niterných hnutích, která v duši nejsou vyvolána ničím jiným než právě jí samotnou. Právě tím se liší od ostatních afektů, které vždy závisejí na určitém pohybu duchů. A ačkoli jsou tato hnutí duše často spojena s afekty, které se jim podobají, přesto se mohou vyskytnout i u jiných, či dokonce vzniknout z těch, které jsou jejich opakem. Například tehdy, když vdovec oplakává svou mrtvou ženu, jejíž opětovné znovuzrození (které někdy může nastat) by jej rozmrzelo: je totiž zcela možné, že jeho srdce svírá smutek, který vyvolala obřadnost pohřbu stejně jako náhlé zmizení osoby, na jejíž společnost si zvykl; a je dokonce možné, že zbytky lásky a soucitu, s nimiž se obraznost setkává, nechají vytrysknout z jeho očí upřímné slzy, přestože zároveň onen muž pociťuje v nejskrytějším nitru duše skrytou radost. Toto vnitřní pohnutí je přitom natolik silné, že je smutek a slzy, které je doprovázejí, nemohou nijak oslabit. A pokud se setkáváme v knihách či na divadle s podivuhodnými příběhy, někdy to v nás vzbudí smutek, jindy radost, lásku či nenávisť, obecně pak všechny druhy afektů, podle různosti předmětů, s nimiž se naše obraznost setkává. Současně s tím však pociťujeme potěšení z toho, že se v nás takové afekty probouzejí, a toto potěšení spočívá v intelektuální radosti, která může vzniknout zrovna tak dobře ze smutku jako ze všech ostatních afektů.

*Článek 148. Následování ctnosti je
svrchovaným lékem proti vášním*

Tato niterná hnutí se nás přitom dotýkají těsněji než všechny afekty, které se od nich liší a zároveň jsou s nimi spojené. Jelikož pak nad námi mají takováto niterná hnutí mnohem větší moc než ony afekty, je zřejmé, že pokud bude mít duše vždy možnost nalézt uspokojení ve svém vlastním nitru, všechny rozruch pocházející zvenčí jí nebude moci nijak uškodit. Vnější rozruch naopak spíše znásobí pocit vnitřní radosti, neboť duše, která na sobě pozoruje, že jí vnější zmatky nemohou nijak ublížit, poznává svou vlastní dokonalost. K tomu, aby naše duše měla vždy důvod ke spokojenosti, přitom postačí, když se bude co nejbedlivěji řídit ctností. Kdokoli žil totiž takovým způsobem, že mu jeho svědomí nemůže vyčítat, že by opomněl vykonat věci, které považoval za nejlepší (neboť v tom podle mne spočívá následování ctnosti), tomu se dostává uspokojení, které jej činí natolik šťastným, že ani ty nejprudší náporů vášní nemohou být nikdy dost silné na to, aby dokázaly narušit jeho duševní klid.

Třetí část

O JEDNOTLIVÝCH AFEKTECH

Článek 149. O úctě a pohrdání

Poté, co jsem vysvětlil šest prvotních afektů, vůči nimž se ty ostatní mají jako druhy ke svým rodům, mohu zde v krátkosti uvést charakteristické rysy každého z těchto afektů, přičemž zachovám tentýž řád, v jakém jsem ve druhé části knihy podal jejich výčet. Dva první jsou úcta a pohrdání. Ačkoli totiž tato dvě slova obvykle označují pouze mínění, které bez emocí chováme o hodnotě určité věci, přesto tak podle mého názoru můžeme nazývat i afekty, jež z těchto mínění často vzcházejí a kterým nebyla přidělena žádná zvláštní jména. Úcta jakožto afekt je sklonem duše k představování hodnoty dané věci, přičemž tento sklon je výsledkem zvláštního pohybu duchů, které jsou do mozku vedeny tak, že tam posilují impresy sloužící k tomuto účelu. Afekt pohrdání je naopak sklonem duše k představování nízkosti či malosti dané věci, který je způsoben pohybem duchů posilujícím ideu této malosti.

Článek 150. Tyto dva afekty nejsou nic jiného než druhy údivu

A tak nejsou tyto dva afekty ničím jiným než dvěma druhy údivu. Když nás totiž velikost či malost určité věci nijak neudivuje, nevážíme si jí o nic víc a nic méně, než nám velí náš rozum; v takovém případě si jí tedy vážíme nebo jí pohrdáme bez afektu. Je sice pravda, že naše úcta bývá často vzbuzena láskou a pohrdání nenávistí, avšak neplatí to zcela obecně a je to dáno pouze tím, že máme větší či menší sklon poměřovat velikost či malost dané věci podle toho, jakou k ní chováme náklonnost.

Článek 151. Úctu či nenávist je možno chovat rovněž k sobě samému

Obecně se tyto dva afekty mohou vztahovat ke všem druhům předmětů; nejvíce si však zaslouží naši pozornost tehdy, když je vztahujeme k nám samotným, tj. tehdy, když si vážíme či nevážíme našich vlastních zásluh. Pohyb hybných duchů, jenž je způsobuje, je v tomto případě natolik zjevný, že dokáže proměnit i vzezření, gestikulaci, chůzi a obecně veškeré jednání těch, kteří o sobě chovají lepší či horší mínění než obvykle.

Článek 152. Z jakého důvodu si můžeme sami sebe vážit

Jelikož moudrost spočívá z velké části ve znalosti toho, jakým způsobem a z jakých příčin bychom si měli sami sebe vážit či sebou opovrhovat, pokusím se zde podat své mínění na toto téma. Nacházím v nás pouze jedinou věc, která by nám mohla zavdat právoplatnou příčinu k sebeúctě, a tou je způsob, jímž užíváme naší svobodné vůle, a moc, s níž ovládáme naše volní úkony. Nemůžeme být totiž po právu chváleni či káráni za nic jiného než za činy, které závisejí na naší svobodné vůli, jež nás jistým způsobem připodobňuje k Bohu a ustanovuje nás pány nad námi samotnými, pokud se ovšem vlastní zbabělostí nepřipravíme o práva, jichž se nám jeho prostřednictvím dostává.

Článek 153. V čem spočívá ušlechtilost

A proto se domnívám, že skutečná ušlechtilost, jejímž působením si člověk sebe sama váží v té nejvyšší oprávněné míře, spočívá pouze ve dvou věcech: jednak v poznání, že člověku nenáleží ve skutečnosti nic kromě svobodného užívání vlastní vůle, a že tedy nemůže být chválen či kárán za nic jiného než za to, zda s ní nakládá dobře nebo špatně; a jednak v tom, že v sobě člověk pocituje pevnou a trvalou rozhodnost pro správné užití této svobodné vůle, tak aby nikdy neopomněl započít a dokončit všechno to, co považuje za nejlepší. A právě v tom spočívá dokonalé uskutečňování ctnosti.

*Článek 154. Ušlechtilost znemožňuje,
abychom pohrdali ostatními*

Lidé, kteří o sobě takovéto poznání a takovýto pocit získali, snadno chápou, že také všichni ostatní mají možnost k tomu dospět, neboť zde není nic, co by záviselo na druhém. Proto také nikdy nikým neopovrhují: ačkoli často vidí, že se druzí dopouštějí chyb, které jsou známkou slabosti, přesto mají sklon spíše k tomu, aby je omlouvali, než aby je hanili, a věří, že se tito lidé dopouštějí chyb spíše z neznalosti než z nedostatku dobré vůle. A jelikož ušlechtilí lidé nezakoušejí nijak zvlášť silný pocit méněcennosti před těmi, kdo disponují větším majetkem, vyššími poctami, či dokonce větším důvtipem, věděním, krásou nebo nějakou jinou vyšší dokonalostí, zrovna tak si neváží sami sebe o moc víc než těch, které některou dokonalostí převyšují, neboť se jim všechny tyto věci zdají málo cenné ve srovnání s dobrou vůlí, jež je jediným důvodem jejich sebeúcty, a kterou předpokládají, alespoň v možnosti, u všech ostatních.

Článek 155. V čem spočívá ctnostná pokora

Nejušlechtilejší lidé tak zpravidla bývají těmi nejskromnějšími a ušlechtilá pokora spočívá pouze v tom, že se zamýšlíme nad nepevností naší přirozenosti a nad chybami, kterých jsme se v minulosti mohli dopustit či kterých jsme schopni se dopouštět a jež nejsou o nic menší než ty, kterých se mohli

dopustit druhí. Toto zamyšlení pak vede k tomu, že se nad nikoho nevyvyšujeme a usuzujeme, že druhí jsou nadaní svobodnou vůlí zrovna tak jako my, a mohou jí proto stejně dobře užívat.

*Článek 156. Jaké jsou vlastnosti ušlechtilosti.
Ušlechtilost jako lék na všechny nezřízenosti
vášní*

Lidé, kteří jsou takto ušlechtilí, mají přirozený sklon ke konání velkých věcí, aniž by se však pouštěli do těch, jichž se necítí být schopni. A jelikož si ničeho neváží víc než konání dobra pro ostatní a pohrdání vlastním prospěchem v dané věci, jsou vždy a ke každému dokonale zdvořilí, laskaví a úslužní. Kromě toho jsou také svrchovanými pány nad svými vášněmi; především nad tužbami, nad žárlivostí a závistí, neboť žádnou z věcí, jejíž získání nezávisí na nich samých, nepovažují za hodnou toho, aby k ní byla upínána velká přání. Kromě toho jsou svrchovanými pány nad nenávisť vůči lidem, neboť si váží každého člověka, nad strachem, neboť je ujišťuje důvěra ve vlastní chrabrost, a konečně nad hněvem, neboť si jen velmi málo váží věcí závisejících na ostatních, a nikdy tak neposkytují nepřátelům tu výhodu, aby jim dali poznat, že se od nich nechali ranit.

Článek 157. O pýše

Všem těm, kteří o sobě chovají dobré mínění z jakéhokoli jiného důvodu, nenáleží skutečná ušlechtilost, ale pouze pýcha, jež je vždy velmi neřestná, a to tím spíš, čím méně oprávněný je důvod, kvůli němuž si sami sebe vážíme. Nejméně oprávněný důvod ze všech je ten, kdy se člověk pyšní bez jakékoli podnětu, tj. aniž by měl za to, že má v sobě něco záslužného, za co by měl být ceněn: tehdy totiž vůbec nebere v úvahu zásluhy, ale představuje si, že sláva nespočívá v ničem jiném než ve svévolném přivlastnění, a věří, že nejvíce slávy náleží těm, kteří si jí nejvíce přisoudili. Tato neřest je tak nerozumná a tak nesmyslná, že bych těžko dokázal uvěřit tomu, že existují lidé, kteří jí podléhají, pokud by nikdo nebyl neprávem vychvalován. Avšak pochlebování je všude natolik rozšířené, že i ten nejméně dokonalý člověk je často oceňován za věci, jež žádnou chválu nezasluhují, či dokonce za takové, které zasluhují odsouzení. A právě tak se těm nejméně znalým a nejhlopějším naskýtá příležitost, aby propadli tomuto druhu pýchy.

Článek 158. Účinky pýchy stojí v protikladu vůči účinkům ušlechtilosti

Ať už je příčina naší sebeúcty jakákoli, pokud se nejedná o pocíťovaný úmysl vždy správně užívat svobodné vůle (z něž, jak již jsem řekl, vzniká ušlechtilost), pak taková příčina může vyvolat toliko

pýchu hodnou ostrého odsouzení. Tato pýcha se přitom natolik liší od skutečné ušlechtilosti, že jsou její účinky zcela opačné. Všechna ostatní dobra, jako jsou duch, krása, bohatství, pocty atd., totiž bývají ceněna tím víc, čím jsou mezi lidmi vzácnější, a jelikož jsou většinou té povahy, že je nelze rozdělit mezi vícero osob, stává se, že se pyšní lidé pokoušejí pokořit všechny ostatní a jako otroci svých vlastních tužeb mají duši neustále zmítanu nenávisť, závistí, žárlivostí a hněvem.

Článek 159. O zvrácené pokoře

Poníženost neboli zvrácená pokora spočívá hlavně v tom, že jsme slabí nebo nerozhodní a že se nedokážeme ubránit konání věcí, o nichž víme, že jich později budeme litovat. Zdá se, jako bychom v takových chvílích nedokázali plnou měrou užívat své svobodné vůle. Poníženost dále spočívá v našem domnění, podle nějž nejsme ani s to zabezpečit svou existenci vlastními silami, ani se nedokážeme obejít bez věcí, jejichž získání závisí na druhých. Tato zvrácená pokora tak stojí v přímém protikladu k ušlechtilosti a často se stává, že lidé nejnižšího ducha bývají nejvíce nadutí a zpupní, stejně jako ti nejušlechtlejší patří k těm nejskromnějším a nejpokornějším. Avšak zatímco lidé silného a ušlechtilého ducha nikterak nepodléhají změnám nálad při zdarech a nezdarech, které jim přináší život, lidé s duchem slabým a mrzkým jsou vedeni toliko štěstím a zdar je tak nadouvá stejnou měrou, jako je nezdar

pokořuje. Často dokonce vidíme, jak se lidé slabého ducha potupně sklánějí před těmi, z jejichž strany by pro ně mohl plynout nějaký zisk či naopak nějaké nebezpečí, zatímco se nestoudně povyšují nad ty, od nichž neočekávají nic dobrého ani zlého.

Článek 160. Jaký je pohyb duchů při těchto afektech

Lze ostatně snadno poznat, že pýcha a poníženosť nejsou toliko neřestmi, ale rovněž afekty, neboť se jejich hnutí silně projevuje na zevnějšku těch, kdož jsou náhle nadmuti či sklíčení nějakou novou událostí. Můžeme však pochybovat, zda je za afekty možné považovat také ušlechtilost a pokoru, které jsou ctnostmi, jelikož se jejich hnutí projevuje méně a protože se zdá, že ctnost není poutána na afekt tak jako neřest. Přesto nevidím důvod, proč by tentýž pohyb duchů, který slouží k zesilování myšlenek majících špatný základ, nemohl stejně tak posilovat myšlenky, jejichž základ je správný. A jelikož pýcha a ušlechtilost spočívají zcela a pouze v dobrém mínění, které si o sobě vytváříme, a neliší se v ničem jiném než v tom, že v jednom případě je toto mínění nesprávné a v druhém správné, je podle mého názoru možné vztahovat jedno i druhé k témuž afektu: ten je vyvolán pohybem složeným z hnutí údivu, radosti a lásky, jak té, kterou chováme k sobě samým, tak i té, kterou chováme k předmětu, jehož zásluhou si sami sebe vážíme. Naproti tomu se pohyb vyvolávající pokoru, ať už ctnostnou či zvrácenou, skládá

z hnutí údivu, smutku a lásky, kterou chováme k sobě samým a jež se mísí s nenávisí vůči nedostatkům, kvůli nimž sami sebou pohrdáme. A všechn rozdíl, který mezi těmito pohyby shledávám, souvisí s tím, že hnutí údivu vykazuje dvě vlastnosti: na jedné straně se toto hnutí stává velmi silným hned po svém vzniku vlivem překvapení; na druhé straně je pak rovnoměrné co do svého průběhu, což znamená, že pohyb duchů v mozku pokračuje i nadále ve stejné míře. První z těchto vlastností se přitom vyskytuje mnohem častěji u pýchy a poníženosti než u ušlechtilosti a ctnostné pokory; druhou z těchto vlastností můžeme naopak pozorovat lépe u těchto posledně jmenovaných než u obou předchozích. Je to dáno tím, že neřest obvykle pochází z nevědomosti a že právě lidé, kteří sami sebe znají nejméně, mají nejčastěji sklon k tomu, aby se pyšnili či naopak ponižovali více, než by měli. Vše nové, co se těmito lidem stává, je totiž překvapuje a má to za následek, že si onu věc přisuzují jako něco vlastního a udivují se sami nad sebou, přičemž k sobě pocífuji úctu nebo pohrdání podle toho, zda se jim dotyčná událost zdá být ku prospěchu či na škodu. Protože však často po některé z věcí, která je naplňuje pýchou, následuje jiná, jež je ponižuje, bývá hnutí jejich vášně proměnlivé. Ušlechtilost oproti tomu neobsahuje nic, co by se neslučovalo s ctnostnou pokorou, ani není ničím takovým, co by mohlo způsobit proměnu některého z těchto hnutí. Jedná se proto o hnutí pevná a trvalá, která vždy vykazují podobné rysy. Na rozdíl od předchozích tato hnutí nemají svůj původ v překvapení, neboť ti, kteří si sami sebe tímto způsobem váží,

mají dostatečnou znalost důvodů, na nichž se tato úcta zakládá. Přesto lze příčiny této úcty (mezi nimiž je třeba jmenovat na jedné straně schopnost užívat svobodné vůle, která způsobuje naši sebeúctu, a na druhé straně nedokonalosti nositele této schopnosti, kvůli níž si sami sebe nevážíme přehnaně) označit za natolik úžasné, že pokaždé, když si je znovu představíme, probouzejí v nás nový údiv.

Článek 161. Jakým způsobem lze ušlechtilosti dosáhnout

Je třeba si povšimnout, že to, co obecně nazýváme ctnostmi, jsou návyky duše, které ji uzpůsobují k určitým myšlenkám, takže se od těchto myšlenek samotných liší, ačkoli je mohou probouzet, a na druhé straně jimi mohou být vyvolány. Dále je třeba si povšimnout, že tyto myšlenky mohou být rovněž vyvolány duší samotnou, že jsou však i tehdy často posíleny určitým pohybem hybných duchů: v takovém případě se jedná o působení ctnosti a celkově vzato o afekty duše. Ačkoli neexistuje žádná jiná ctnost, pro niž by byl dobrý původ člověka tak důležitý jako pro tu, jejíž zásluhou si sami sebe vážíme správnou měrou, a ačkoli Bůh pravděpodobně nevložil do našich těl všechny duše stejně urozené a stejně silné (pročež jsem tuto ctnost nazval raději ušlechtilostí, jak je v našem jazyce běžně zvykem, než velkodušností, jak je zvykem ve školské filosofii, kde není příliš známa), přesto všechno je zřejmé, že dobrá výchova může velkou

měrou napravit vrozené nedostatky. Pokud se navíc často zaobíráme otázkou, co je to svobodná vůle, jaké výhody můžeme získat z odhodlanosti k jejímu správnému užívání a nakolik jsou naopak zbytečné a marné všechny starosti, jimiž se zaobírá ctižádostivec, můžeme v sobě vyvolat ušlechtilost nejprve jakožto afekt a následně si ji i přisvojit jakožto ctnost. A poněvadž je ušlechtilost jakoby završením všech ostatních ctností a zároveň i obecným lékem na veškeré nezřízenosti vášní, domnívám se, že si uvedená úvaha zasluhuje nemalou pozornost.

Článek 162. O uctívání

Uctívání neboli respekt je sklonem, jehož vlivem si duše nejen váží předmětu, který uctívá, ale zároveň se mu podrobuje s jistou bází a snaží se naklonit si jej tímto způsobem ve svůj prospěch. Uctíváme proto výhradně svobodné činitele, o nichž soudíme, že nám mohou buď škodit, nebo prospívat, aniž bychom však věděli, kterým z obou způsobů se k nám zachovají. K těm, od nichž očekáváme výlučně dobro, totiž namísto pouhého uctívání pocítujeme lásku a oddanost, zatímco k těm, od nichž čekáme jen zlo, chováme nenávisť; a pokud činitele takového dobra či zla nepovažujeme za svobodného, nijak se mu nepodřizujeme ve snaze si jej naklonit. Proto také pohané, kteří uctívali lesy, prameny či hory, neobraceli své uctívání k neživým věcem, ale k božstvům, která v nich podle jejich mínění setrvala. A pohyb duchů, který vyvolává tento afekt, je

složen z pohybu vyvolávajícího údiv a z toho, jenž probouzí bázeň, o které pojednám níže.

Článek 163. O opovržení

Opovržení je sklonem, jehož vlivem duše pohrdá určitým svobodným činitelem, o němž soudí, že k jeho přirozenosti sice patří schopnost konat dobro či zlo, že se však tento činitel sám nachází v tak podřadné pozici vůči nám, že nám nemůže způsobit ani jedno, ani druhé. A pohyb duchů, jenž opovržení vyvolává, je složen z těch, které vyvolávají údiv a pocit jistoty či smělost.

Článek 164. O uplatnění těchto dvou afektů

O dobrém či špatném uplatnění těchto dvou afektů rozhoduje ušlechtilost, nebo naopak slabost ducha či poníženost, neboť čím vznešenější a ušlechtilější je naše duše, tím více jsme nakloněni prokazovat každému to, co mu náleží. V takovém případě pak chováme nejen hlubokou pokoru vůči Bohu, ale prokazujeme též bez potíží a v náležitě míře veškeré pocty i respekt všem ostatním lidem, a to každému podle postavení a autority, jež mu ve světě náleží, zatímco v opovržení nechováme nic jiného než neřesti. Naopak ti, kdo mají nízkého a slabého ducha, často chybují svou přemrštěností, tu proto, že v bázni uctívají věci, které zasluhují toliko pohrdání, tu zas proto, že nestoudně pohrdají těmi, které si

zasluhují naši nejvyšší úctu. Často také znenadání přecházejí od nejzazší bezbožnosti k pověrčivosti, takže neexistuje žádná neřest ani nezřízenost ducha, jichž by nebyli schopni.

Článek 165. O naději a bázni

Naděje spočívá v tom, že je duše náchylná snadno uvěřit, že skutečně nastane to, po čem touží, a je způsobena zvláštním pohybem duchů, totiž smíšeným hnutím radosti a touhy. Bázeň pak spočívá v tom, že je duše náchylná uvěřit, že se tak nestane. Přitom je třeba poznamenat, že ačkoli jsou tyto afekty opačné, můžeme je nicméně pocítovat oba dohromady. V takovém případě si totiž současně představujeme jak důvody, kvůli nimž považujeme naplnění naší touhy za snadné, tak i ty, kvůli nimž se tatáž věc jeví jako obtížná.

Článek 166. O pocitu bezpečí a o beznaději

Žádný z afektů jmenovaných v předchozím článku nedoprovází touhu zcela sám, ale vždy zároveň ponechává určitý prostor pro svůj protějšek. Pokud je totiž naděje tak silná, že zcela zaplaší sebe-menší bázeň, změní se její povaha a nazývá se pak pocitem bezpečí neboli jistotou. A pokud jsme si jistí, že se vyplní to, co jsme si přáli, chceme sice i nadále, aby se daná věc uskutečnila, nejsme však již vzrušeni oním afektem touhy, kvůli němuž jsme předtím ne-

klidně prahli po naplnění svých přání. Zrovna tak se krajní bázeň, která nás připravuje o veškerou naději, proměňuje v beznaděj: ta nám pak danou věc představuje jako nemožnou, čímž zcela uhasí naši touhu, jež se vztahuje výlučně k věcem možným.

Článek 167. O žárlení

Žárlení je druhem bázně, jež se vztahuje k touze uchovat si vlastnictví určitého dobra; a nevzniká ani tak úvahou nad silou důvodů, kvůli nimž bychom o ně mohli přijít, ale pochází spíše z toho, že si onoho dobra tak velmi ceníme. Kvůli tomu se pak dopodrobna zabýváme i těmi nejmenšími podněty k pochybnostem a pokládáme je za naprosto oprávněné důvody.

Článek 168. V čem lze tento afekt považovat za čestný

A jelikož se musíme snažit uchovat si skutečně velká dobra spíše než ta menší, může být afekt žárlivosti za některých okolností správný a čestný. Například velitel, jemuž náleží určité velmi důležité postavení, má plné právo pociťovat vzhledem k němu žárlivost, tj. mít se na pozoru před všemi způsoby, jimiž by o něj mohl být připraven. Zrovna tak nikdo nemůže kárat řádnou ženu za to, že si žárlivě střeží svou čest, tj. že se vyhýbá nejen nesprávnému konání, ale rovněž poskytování sebemenších podnětů k pomluvám.

Článek 169. V čem je tento afekt odsouzeníhodný

Naopak se vysmíváme skrblíkovi, který žárlí na své bohatství, tj. tomu, kdo své jmění laská očima a nechce se od něj nikdy vzdálit ze strachu, že by o něj mohl přijít: peníze totiž nestojí za to, aby byly hlídány s tak velkou starostlivostí. A pohrdáme rovněž mužem, který žárlí na svou ženu, neboť to dokazuje, že ji nemiluje správným způsobem a má o sobě či o ní špatné mínění. Pravím, že ji nemiluje správným způsobem, protože pokud by k ní choval skutečnou lásku, nikdy by neměl sklon jí nedůvěřovat. Ve skutečnosti však nemiluje ji samotnou, ale spíše ono pomyslné dobro, které podle něj spočívá v tom, že jeho žena náleží pouze a jedině jemu; a neobával by se ztráty tohoto dobra, pokud by se nedomníval, že jej není hoden nebo že mu je jeho žena nevěrná. Tento afekt ostatně souvisí pouze s případy podezírání a nedůvěry, neboť nemůžeme považovat za žárlení, když se někdo snaží vyhnout určitému zlu, má-li oprávněný důvod se jej obávat.

Článek 170. O nerozhodnosti

Také nerozhodnost je určitým druhem bázně, který udržuje duši jakoby na vahách mezi několika možnými činnostmi a jehož působením duše žádnou z nich neuskutečňuje, takže má dostatek času, aby si vybrala dříve, než se rozhodne. V tomto smyslu můžeme nerozhodnosti přisuzovat určité prospěšné

uplatnění. Pokud však trvá déle, než je třeba, a pokud nechává v rozvahách uplynout čas potřebný k jednání, pak je velmi škodlivá. Uvádím přitom, že se jedná o určitý druh bázně, ačkoli se může stát, máme-li na výběr mezi několika možnostmi, jejichž prospěšnost se jeví značně vyrovnaná, že zůstaneme nejistí a nerozhodní, aniž bychom však pociťovali jakoukoli bázeň. Tento druh nerozhodnosti totiž pochází ze samotné látky ke zvážení, a nikoli z pohybu hybných duchů; proto se také nejedná o afekt, pokud odhlédneme od případu, kdy se obáváme učinit špatnou volbu, což posiluje naši nejistotu. Tato bázeň je ovšem natolik častá a u některých lidí natolik silná, že dokonce i v případě, kdy se nemusejí rozhodnout a mají před sebou pouze jedinou věc, kterou je třeba vzít nebo nechat být, jsou pozdrženi svou nerozhodností, jejímž působením se zbytečně zastavují a hledají další takové věci. V takovém případě se jedná o přehnanou nerozhodnost, která pochází z příliš silné touhy správně jednat, stejně jako z nedostačitého chápání, jež zcela postrádá jasné a zřetelné pojmy, zato však má mnoho pojmů zmatených. Proto lék proti přemíře nerozhodnosti spočívá v tom, že si zvykneme vytvářet spolehlivé a rozhodné soudy ohledně věcí, s nimiž se setkáváme, a že uvěříme tomu, že se vždy správně zhostíme svého úkolu, když učiníme to, co považujeme za nejlepší, byť bychom se ve svém úsudku mohli hrubě mýlit.

Článek 171. O odvaze a smělosti

Odvaha, pokud se jedná o afekt, a nikoli o zvyk nebo přirozený sklon, spočívá v určitém horku nebo vzruchu, který vede duši k tomu, aby vši silou uskutečnila to, co chce udělat, nehledě k povaze věci. A smělost je druhem odvahy, který duši vede k uskutečňování těch nejnebezpečnějších věcí.

Článek 172. O řevnivosti

Také řevnivost je druhem odvahy, avšak v jiném smyslu. O odvaze lze totiž uvažovat jako o rodu, který se dělí do tolika druhů, kolik je různých předmětů, a zároveň do tolika dalších druhů, kolik je příčin: smělost je pak druhem odvahy v prvním uvedeném smyslu a řevnivost ve druhém. Řevnivost přitom není nic jiného než jistá horkost, jejímž vlivem se duše pokouší podnikat věci, v nichž doufá uspět z toho důvodu, že viděla, jak v nich uspěli jiní. Jedná se proto o druh odvahy, jehož vnější příčinou je vzor. Jmenuji tuto příčinu jako vnější, neboť kromě ní musí existovat rovněž příčina vnitřní, spočívající v takovém tělesném uzpůsobení, při němž touha a naděje pohánějí krev směrem k srdci větší silou, než jakou tomu brání bázeň a beznaděj.

Článek 173. Jakým způsobem smělost závisí na naději

Je totiž třeba poznamenat, že ačkoli je předmětem smělosti nesnáz, která obyčejně probouzí bázeň či dokonce beznaděj (takže smělost a odvahu uplatňujeme právě v těch nejnebezpečnějších a nejbezpečnějších záležitostech), přesto je třeba, abychom doufali či dokonce pociťovali jistotu, že se nám podaří zamýšleného cíle dosáhnout, máme-li se rázně postavit nesnázím, s nimiž se setkáváme. Avšak tento cíl je něčím odlišným od předmětu smělosti samotného. Není totiž možné zároveň pociťovat jistotu a beznaděj vzhledem k jedné jediné věci. Když se například Deciové vrhali na své nepřátele a řítili se tak vstříc jisté smrti, předmět jejich smělosti spočíval v nesnázi uchovat si život během takového jednání, přičemž vzhledem k této nesnázi nepociťovali nic než beznaděj, neboť si byli jisti svou smrtí. Jejich cíl však spočíval v tom, aby povzbudili své vojáky k boji příkladným jednáním a dopomohli jim ke konečnému vítězství, k němuž upínali svou naději; a jejich cíl mohl spočívat také v tom, aby si zajistili posmrtnou slávu, kterou si mohli být jisti.

Článek 174. O zbabělosti a strachu

Zbabělost stojí v přímém protikladu k odvaze a spočívá v ochablosti či chladu, které duši brání v uskutečňování věcí, jež by konala, pokud by byla prosta tohoto afektu. A strach neboli zděšení, které je opakem

smělosti, není pouze chladem, ale rovněž rozrušením či ohromením duše, jež ji připravuje o schopnost odolávat zlům, která podle ní bezprostředně hrozí.

Článek 175. O uplatnění zbabělosti

Třebaže nedokáží připustit, že by příroda dala lidem nějaký afekt, který by byl vždy škodlivý a pro nějž by nebylo možno nalézt ani jedno prospěšné a chvályhodné uplatnění, přesto jen stěží odhaduji, k čemu asi mohou sloužit zbabělost a strach. Podle mého mínění by mohla mít zbabělost určité uplatnění pouze v tom, že nás chrání před námahou, kterou bychom mohli vynaložit kvůli pravděpodobným důvodům, pokud by v nás ovšem jiné a bezpečnější důvody, v jejichž světle se ty předchozí jeví jako marné, nevyvolaly právě tento afekt. Zbabělost totiž kromě toho, že šetří duši před zmíněnou námahou, slouží zároveň i tělu, neboť zpomalováním pohybu duchů zabraňuje tomu, abychom plýtvali svou silou. Obvykle je však velmi škodlivá, poněvadž odvrací naši vůli od užitečných činů. A jelikož vzniká pouze tím, že nepocítujeme dost naděje a touhy, pro její umírnění postačí, budeme-li v sobě tyto dva afekty povzbuzovat.

Článek 176. O uplatnění strachu

Co se týče strachu neboli zděšení, nevidím žádnou možnost, jak by mohl být chvályhodný nebo užitečný. Nejedná se také o žádný jednotlivý afekt,

ale pouze o přemíru zbabělosti, bázně a ohromení, která je vždy zhoubná; zrovna tak jako je přemíra odvahy, v níž spočívá smélost, vždy dobrá, pokud je dobrý sám zamýšlený účel. A poněvadž je hlavní příčinou strachu překvapení, nejlépe mu lze předejít tak, že budeme rozmýšlet věci předem a připravovat se na všechny události, kde by naše bázeň mohla ono překvapení vyvolat.

Článek 177. O výčítkách

Výčitky svědomí jsou druhem smutku, jenž vzniká z pochybnosti, že věc, kterou konáme nebo kterou jsme učinili, je nesprávná, a nutně přitom takovou pochybnost předpokládají. Kdybychom si totiž byli zcela jistí, že to, co děláme, je špatné, vyvarovali bychom se toho, jelikož se naše vůle vztahuje pouze k věcem, které jsou alespoň zdánlivě dobré. A kdybychom si byli jistí, že to, co jsme učinili, bylo špatné, litovali bychom toho a nepocítovali bychom toliko výčitky. Uplatnění tohoto afektu pak spočívá v tom, že nás vede ke zkoumání, zda je věc, o níž pochybujeme, dobrá či zlá, a že nám brání v ní pokračovat, dokud nebude jisté, že je dobrá. Jelikož však tento afekt předpokládá zlo, nejlepší by bylo nikdy jej nepocítit. A lze mu předejít stejnými prostředky, jimiž se lze vyvarovat nerozhodnosti.

Článek 178. O posměchu

Posměch neboli uštěpačnost je druhem radosti smíšeným s nenávisí, který vzniká tím, že si všimneme něčeho špatného u osoby, jež si to podle našeho mínění zaslouhuje. Nenávist přitom pocítujeme k této špatnosti samé, zatímco radost pochází ze zpozorování, že se něco takového nachází u osoby, která si to zaslouhuje. A pokud se to stane neočekávaně, překvapení a údiv způsobí, že propukneme v smích, v souladu s tím, co bylo o povaze smíchu uvedeno výše. Špatná věc sama však musí být malá: pokud by totiž byla velká, nemohli bychom se domnívat, že někomu patří po zásluze, ledaže bychom my sami měli skutečně zlou povahu nebo bychom k dané osobě chovali velkou nenávist.

Článek 179. Proč jsou nejméně dokonalí lidé těmi největšími posměváčky

Můžeme pozorovat, že lidé se zjevnými nedostatky, jako například kulhaví, jednoocí, hrbatí nebo ti, kdo byli potupeni na veřejnosti, bývají nejčastěji náchylní k posměchu. Přáli by si totiž, aby byli druzí vystaveni stejné nepřízni jako oni sami, a vítají proto každou zlou věc, která se někomu přihodí, a domnívají se, že je to po zásluze.

Článek 180. O uplatnění posměšného žertování

Existuje také umírněný posměch, v němž si s užitkem bereme za téma nepravosti a odhalujeme tak jejich směšnost, aniž bychom se tomu však sami smáli a aniž bychom tím projevovali jakoukoli nenávisť vůči daným osobám. Tento mírný posměch přitom není afektem, ale je vlastností urozeného člověka, v níž se projevuje veselost jeho povahy a klid jeho duše, které jsou známkami ctnosti; a často se tak projevuje rovněž jeho duchaplnost, jejíž zásluhou dostávají věci, jimž se posmívá, přívětivější vzhled.

Článek 181. O uplatnění smíchu při posměšném žertování

A není neslušné se zasmát, když někdo vypráví nějaký žert; mohou dokonce existovat takové žerty, že by bylo smutné se jim nesmát. Pokud ovšem žertujeme my sami, je vhodnější zdržet se smíchu, aby se nezdálo, že jsme sami překvapeni tím, co říkáme, nebo že se obdivujeme obratnosti, s jakou tyto žerty vymýšlíme. Navíc tak dosáhneme mnohem většího překvapení u těch, kteří je uslyší.

Článek 182. O závisti

To, co obvykle nazýváme závistí, je neřest spočívající ve zvrácené přirozenosti, jejímž působením někteří lidé pociťují zármutek, vidí-li, že se druhým

přihodilo něco dobrého. Já zde však užívám tohoto slova pro označení afektu, který nemusí být vždy zvrácený. V té míře, v jaké je afektem, můžeme závist označit jako druh smutku smíšeného s nenávisí, který vzniká tím, že si všimneme, jak se něco dobrého přihodilo těm, kteří si to podle našeho mínění nezasluhují. Nic takového si ovšem nemůžeme po právu myslet, nanejvýš pokud se jedná o nahodilá dobra štěstěny. Dobra náležející duši nebo tělu, které nám patří od narození, si totiž každý zasluhuje dostatečně už tím, že je obdržel od Boha dříve, než se mohl dopustit jakékoli nepravosti.

*Článek 183. Rozlišení spravedlivé
a nespravedlivé závisti*

Pokud štěstěna poskytne dobré věci někomu, kdo si je vskutku nezasluhuje, a pokud závist vzniká pouze z toho, že přirozeně milujeme spravedlnost, a jsme proto rozmrzelí, není-li dodržována při rozdělování těchto dobrých věcí, pak se jedná o horlivost, kterou lze omluvit; a omluvitelná je především tehdy, pokud ostatním závidíme takové dobro, které se v jejich rukou může proměnit ve špatnost: jako by se jednalo o svěřenou povinnost nebo funkci, při jejímž vykonávání se tito lidé mohou zachovat špatně. Dokonce i v případě, že sami toužíme po dobru, které nám bylo odepřeno tím, že jej obdrželi lidé, kteří si jej zasluhují méně než my, má naše závist sice prudší ráz, ale je stále omluvitelná, pokud se nenávisť v ní obsažená vztahuje pouze k nesprávnému přidělení zá-

viděného dobra, a nikoli k osobám, které je obdržely nebo přidělovaly. Je však jen málo lidí natolik spravedlivých a natolik ušlechtilých, aby nechovali nenávist k těm, kteří je předstihli v získání dobra, jež nebylo možno rozdělit mezi vícero jedinců a které si přáli mít sami pro sebe, ačkoli si je ti druzí zasluzovali stejným nebo dokonce větším dílem. A předmětem, k němuž se obvykle vztahuje nejvíce závisti, je sláva. Je to tím, že ačkoli sláva druhých není překážkou, kvůli níž bychom o ni sami nemohli usilovat, přesto k ní činí cestu obtížnější a zvyšuje tak její cenu.

Článek 184. Proč bývají závistivci v obličejí popelaví

Neexistuje ostatně žádná neřest, která by lidskému štěstí škodila tolik jako závist. Nejenže se totiž závistí souží ti, kteří jsou jí sami postiženi, ale zároveň tito lidé kazí ze všech sil potěšení ostatních. A v obličejí bývají většinou popelaví, tj. bledí s příměsí žluté a černé a jakoby s modřinami. To je také důvod, proč se závist v latině nazývá *livor*.³ Shoduje se to rovněž s tím, co bylo uvedeno výše o proudění krve při smutku a nenávisti. Nenávist totiž působí, že se žluč, pocházející ze spodní části jater, a černá žluč, pocházející ze sleziny, rozlijí od srdce přes tepny do všech žil, zatímco smutek způsobuje, že se krev v žilách ochlazuje a teče pomaleji než obvykle, což

³ Lat. *livor* znamená jednak modře popelavá barva či přímo modřina, jednak také závist nebo žárlivost (Cicero, *Fam.*, 11, 10, 1).

postačuje k získání namodralé barvy. Jelikož však mohou být žluč i černá žluč poháněny do žil mnoha jinými příčinami a jelikož ji tam sama závist nevhání v dostatečném množství na to, aby změnila barvu ve tváři, ledaže by byla skutečně silná a dlouhodobá, nesmíme se domnívat, že všichni ti, u nichž pozorujeme tuto barvu, mají sklon k závisti.

Článek 185. O soucitu

Soucit je druhem smutku spojeným s láskou a s dobrou vůlí vůči těm, kterým se děje něco zlého, aniž by si to podle našeho mínění zaslouhovali. Soucit je proto protikladem závisti kvůli svému předmětu a protikladem posměchu kvůli způsobu, jímž se k věci vztahujeme.

Článek 186. Kteří lidé nejčastěji pocítují soucit

Ti, kteří se cítí slabí a často podléhají nepříznivému osudu, jsou zřejmě nejvíce náchylní k tomuto afektu, neboť si představují zlo, které postihlo druhého, jako něco, co se jim rovněž může přihodit; hnutí soucitu tak u nich pochází spíše z lásky, kterou chovají k sobě samým, než z té, kterou chovají k druhým.

Článek 187. Kterak mohou být nejušlechtilejší lidé dotčeni soucitem

Přesto ani ti, kteří jsou nejušlechtilejší a mají nejsilnějšího ducha, takže se neobávají ničeho zlého kvůli sobě samým a nenechávají se ovládat mocí štěstěny, nezůstávají neteční vůči soucitu, pokud vidí potíže druhých a slyší jejich nářky. Dobrá vůle vůči každému člověku je totiž součástí ušlechtilosti. Avšak smutek spojený s takovýmto soucitem není hořký; a stejně jako smutek nad tragickými událostmi, které vidíme představované na divadle, i tento je především vnější a nachází se spíše ve smyslech než v nitru duše, jež v tu samou chvíli čerpá uspokojení z myšlenky, že učinila to, co bylo jejím úkolem, když soucítila s postiženými. A rozdíl mezi dvěma druhy soucitu spočívá v tom, že zatímco prostý člověk pociťuje soucit s naříkajícími, neboť se domnívá, že zla, která podstupují, jsou těžko snesitelná, vznešení lidé mají za hlavní předmět svého soucitu samu slabost naříkajících, neboť jsou přesvědčeni, že žádné neštěstí, jež se může přihodit, není tak zlé jako zbabělost člověka, který je nedokáže podstoupit s neochvějností. A ačkoli nenávidí neřesti, nechovají žádnou nenávist k těm, již neřestem podléhají, a pociťují k nim toliko soucit.

Článek 188. Kteří lidé jsou vůči soucitu neteční

K soucitu neteční však mohou být jen škodolibé a závistivé povahy, které přirozeně nenávidí všechny lidi, případně jedinci natolik otupělí nebo

natolik zaslepení svým šťastným živobytím či natolik zoufalí nad svým neštěstím, že nijak nepomýšlejí na to, že by se jim samotným mohlo přihodit něco zlého.

Článek 189. Proč nás tento afekt nutí k pláči

Tento afekt nás ostatně snadno pohne k slzám, jelikož láska posílá k srdci velké množství krve a nechává tak unikat očními póry mnoho par, zatímco chlad spojený se smutkem zpomaluje chvění těchto par a proměňuje je tak v slzy, jak již bylo uvedeno výše.

Článek 190. O sebeuspokojení

Uspokojení, které neustále pociťují ti, kdo se vytrvale řídí ctností, je duševním zvykem, jenž se nazývá klidným a pokojným svědomím. Avšak takové uspokojení, které pociťujeme krátce po uskutečnění něčeho, co považujeme za dobré, je afektem, a to druhem radosti, který je podle mého mínění nejsladším ze všech afektů, neboť se jeho příčina nachází výlučně v nás samých. Pokud je ovšem jeho příčina neoprávněná, tj. pokud jsou činy, z nichž toto uspokojení čerpáme, málo podstatné, či dokonce neřestné, pak se tento afekt stává směšným a neslouží k ničemu jinému než k probouzení pýchy a nepatřičné arogance. Obzvlášť dobře to lze pozorovat u lidí, kteří se považují za horlivé věřící, přestože jsou to ve skutečnosti pouze pověřčiví pobožnůstkáři, již jsou přesvědčeni o vlastní dokonalosti jen proto, že

často navštěvují kostel, recitují mnoho modliteb, nosí krátké vlasy, postí se a dávají almužnu. Pod toutéž záminkou se o sobě navíc domnívají, že jsou natolik spřátelení s Bohem, že se nemohou dopustit ničeho, co by se mu protivilo, a že všechno to, co jim velí afekt, je jen náležitou horlivostí; a to přesto, že je jejich vášeň někdy vede k těm nejhorším zločinům, jakých jsou lidé schopni, jako když například zrazují města, zabíjejí vladaře a vyhlazují celé národy jen proto, že s nimi nesdílejí jejich názory.

Článek 191. O lítosti

Lítost stojí v přímém protikladu k sebeuspokojení. Jedná se o druh smutku, jenž pochází z domnění, že jsme vykonali něco zlého, a který je velmi trpký, neboť se jeho příčina nachází v nás samotných. Přesto může být lítost velmi užitečná, pokud je čin, jehož litujeme, skutečně zlý a pokud jsme si tím doopravdy jisti, neboť v takovém případě nás povede k tomu, abychom příště jednali lépe. Často se ovšem stává, že se lidé slabšího ducha kají za činy, o kterých nevědí, zda jsou skutečně špatné. Dokáží se o tom přesvědčit jen proto, že se toho obávají, a pokud by se byli zachovali opačně, nelitovali by toho o nic méně, což jim lze přičítat za nedokonalost hodnou soucitu. Prostředky proti této slabosti jsou pak shodné s těmi, které nás zbavují nerozhodnosti.

Článek 192. O přízni

Přízeň je ve vlastním slova smyslu touha, s jakou si přejeme dobro pro toho, k němuž chováme dobrou vůli. Já zde však tímto slovem označuji právě tuto vůli, a to v té míře, v jaké ji v nás vyvolal nějaký dobrý skutek té osoby, k níž se takto příznivě obrácíme. Jsme totiž přirozeně vedeni k tomu, abychom měli v lásce původce skutků, jež považujeme za dobré, i když nám z nich neplyne žádný užitek. V tomto smyslu je pak přízeň druhem lásky, a nikoli touhy, ačkoli je pokaždé doprovázena přáním, aby se dané osobě dobře dařilo. A obvykle bývá spojená se soucitem, neboť zkušenost o neštěstích, která potkávají nebohé lidi, přivádí naši mysl k hlubšímu zamýšlení nad jejich zásluhami.

Článek 193. O vděčnosti

Rovněž vděčnost je druhem lásky, která je v nás vyvolána určitým skutkem člověka, k němuž afekt chováme, a díky níž myslíme na to, že pro nás tento člověk vykonal něco dobrého či alespoň měl takový úmysl. Vděčnost tedy zahrnuje totéž co přízeň, kromě toho má však svůj původ v takovém jednání, které se nás týká a za něž si přejeme se odvděčit. Oproti přízni má proto vděčnost mnohem větší sílu, zejména v duších, jež jsou alespoň trochu vznešené a ušlechtilé.

Článek 194. O nevděku

Co se nevděku týče, nelze jej označit za afekt, neboť v nás přirozenost neustanovila žádný určitý pohyb duchů, který by jej vyvolával: jedná se pouze o neřest, jež stojí v přímém protikladu k vděčnosti, nakolik je tato vždy ctnostná a představuje jedno z hlavních pout lidské společnosti. Nevděk proto najdeme výhradně u bezohledných lidí, kteří se vyznačují hloupou arogancí a domnívají se, že jim všechno náleží; nebo u hlupáků, již se nijak nezamýšlejí nad laskavostmi, jichž se jim dostává; případně také u lidí slabých a podlých, kteří kvůli pocitu vlastní nedostatečnosti a potřebnosti vyhledávají mrzkým způsobem pomoc ostatních, aby je pak poté, co ji obdrží, začali nenávidět. Jelikož totiž nemají dostatečnou vůli oplátit svým dobrodincům stejnou mincí anebo nedoufají, že by to dokázali, a jelikož si navíc představují, že jsou všichni lidé stejně úplatní jako oni sami, a že tedy nikdo nečiní dobro z jiného důvodu než kvůli naději na odměnu, domnívají se, že své dobrodince oklamali.

Článek 195. O pohoršení

Pohoršení je druhem nenávisti nebo averze, kterou přirozeně pojmáme vůči těm, kteří se dopustili něčeho zlého, ať už to bylo zlo jakékoli povahy. Pohoršení je často smíšeno se závistí a se soucitem; jeho předmět je však zcela odlišný. Můžeme se totiž pohoršovat pouze nad těmi, kteří se dopouštějí dobra

nebo zla vůči osobám, jež si to nezasluhují, zatímco závist pocítujeme vůči těm, kteří toto dobro obdrží, a soucit vůči těm, jež toto zlo postihne. A je pravda, že lze v jistém smyslu chápat jako konání zla, když někomu patří dobro, které si nezasluhuje. Což může být důvod toho, proč Aristotelés a jeho následovníci, pokládající závist toliko za neřest, nazývali jménem pohoršení tu, která není neřestná.

Článek 196. Proč se k pohoršení někdy přidružuje soucit a jindy posměch

Ten, kdo koná zlo, je v jistém smyslu sám postižen zlem: u některých lidí se proto k pohoršení přidružuje soucit a u jiných posměch, podle toho, zda chovají dobrou či zlou vůli vůči těm, které vidí chybovat. Démokritův smích a Hérakleitův pláč tak mohly být způsobeny jedinou příčinou.

Článek 197. Pohoršení je často provázeno údivem a není neslučitelné s radostí

Pohoršení je často provázeno také údivem. Máme totiž ve zvyku předpokládat, že se všechno děje tak, jak se podle našeho úsudku má dít, tj. způsobem, který považujeme za správný. Když se proto věci odehrávají jinak, překvapuje nás to a podivujeme se tomu. Kromě toho se pohoršení vzájemně nevyklučuje ani s radostí, ačkoli se k němu častěji přidružuje smutek. Když nám totiž zlo, nad nímž

se pohoršujeme, nemůže škodit, a když si přitom uvědomujeme, že bychom my sami nechtěli konat nic podobného, plyne z toho pro nás jisté potěšení. A právě to je možná jedním z důvodů smíchu, který někdy provází tento afekt.

Článek 198. O jeho uplatnění

Pohoršení lze ostatně pozorovat častěji u těch, kteří se snaží vypadat ctnostně, než u těch, kteří skutečně ctnostní jsou. Ačkoli totiž ti, již mají v lásce ctnost, nemohou bez odporu pozorovat neřesti ostatních, přesto se rozohňují výlučně nad těmi největšími a mimořádnými. Je naopak známkou obtížné a mrzoutské povahy, když se někdo hodně pohoršuje nad nepodstatnými věcmi; je nespravedlivé, když se někdo pohoršuje nad věcmi, které si nezaslouží odsouzení; a je nepatřičné a nesmyslné neomezit tento afekt toliko na lidské jednání a vztahovat jej dokonce i na díla Boha nebo přírody. Toho se dopouštějí ti, kteří nikdy nebyli spokojeni ani se svým majetkem, ani se svým stavem, a opovažují se tak obviňovat chod světa a tajemství Prozřetelnosti.

Článek 199. O hněvu

Stejně jako pohoršení je i hněv druhem nenávisi nebo averze, již pojmáme vůči těm, kteří vykonali něco zlého nebo se pokoušeli škodit, ne však komukoli bez rozdílu, nýbrž nám samotným. Hněv

tudíž obsahuje totéž co pohoršení, navíc se však zakládá na takovém jednání, které se nás týká a za něž se toužíme pomstít. Tato touha jej totiž provází téměř vždy a hněv stojí v přímém protikladu k vděčnosti, stejně stojí pohoršení v protikladu k přízni. Oproti těmto třem afektům je však hněv neporovnatelně prudší, neboť touha po odražení škodlivých věcí a po pomstě je tou nejnaléhavější ze všech. A právě touha, spojená s láskou k sobě samému, dodává hněvu veškerý vzruch krve, jaký mohou způsobit odvaha a smělost, zatímco nenávisť způsobuje, že tento vzruch rozdmýchává především krev žlučovitou, pocházející ze sleziny a z jaterních žilek, která pak vstupuje do srdce. Tam pak kvůli svému nadbytku a kvůli povaze žluči, s níž je promísena, vyvolává trpčí a palčivější horkost, než jakou zde mohou vyvolat láska nebo radost.

Článek 200. Proč se máme méně obávat těch, kteří při hněvu zčervenají, než těch, kteří při něm zblednou

Vnější znaky hněvu se liší, a to jak podle různého temperamentu osob, tak podle odlišnosti afektů, které jej skládají nebo se k němu připojují. Je tak možno pozorovat, že někteří lidé při rozhněvání zblednou nebo se začnou třást, zatímco jiní zčervenají a další dokonce pláčí. A obyčejně platí, že se máme spíše obávat hněvu těch, kteří zblednou, než těch, kteří při něm zčervenají. Důvod tohoto rozlišení je následující: pokud se nechceme nebo nemůžeme

pomstít jinak než vnějším vzezřením a slovy, spotřebováváme veškerou svou horkost a sílu hned na počátku svého pohnutí a následkem toho zčervenáme; kromě toho pocítujeme v některých případech lítost a soucit sami nad sebou a nad tím, že se nemůžeme pomstít jinak, následkem čehož se rozpláceme. Naopak ti, kteří se opanují a chystají se k větší pomstě, posmutní, protože se cítí být nuceni k pomstě jednáním, které je rozčílilo, a někdy i proto, že mají obavu před zlými věcmi, jež by mohly vyplynout z jejich rozhodnutí; následkem toho nejprve zblednou, ochladnou a začnou se třást. Když se však posléze odhodlají k provedení pomsty, rozežřejí se o to více, čím chladnější zůstávali na počátku: podobně jako můžeme pozorovat, že horečky začínající zimnicí patří k těm nejsilnějším.

Článek 201. O dvojím druhu hněvu a o tom, že lidé nejvíce naklonění dobru nejčastěji podléhají tomu prvnímu

Předchozí úvaha nás upozorňuje, že je možné rozlišovat mezi dvěma druhy hněvu; ten první je velmi rychlý a silně se projevuje navenek, zároveň však má malý účinek a snadno jej lze utišit; ten druhý se zprvu tolik nezjevuje, o to více však hryže v srdci a jeho účinky jsou nebezpečnější. Lidé, kteří v sobě chovají mnoho dobroty a lásky, bývají nejčastěji náchylní k prvnímu druhu. Jejich hněv totiž nepochází z hluboké nenávisti, ale z náhlého odporu spojeného s překvapením. Je to tím, že mají sklon si

představovat, že se všechno děje způsobem, který je podle jejich úsudku nejlepší, takže pokaždé, stane-li se něco jinak, jsou tím udiveni a pobouřeni, a to často i tehdy, když se jich daná věc soukromě netýká, neboť v sobě mají mnoho náklonnosti a na těch, které mají rádi, jim záleží zrovna tolik jako na sobě samých. To, co by pro druhého bylo pouze důvodem k pohoršení, je tak pro ně důvodem k hněvu. A jelikož jejich sklon k lásce způsobuje, že mají v srdci velké množství krve a velké teplo, stačí, aby odpor, jež je překvapí, vehnal do srdce sebemenší množství žluči, aby to v krvi zprvu vyvolalo velký vzruch. Tento vzruch však netrvá nijak dlouho, protože se jednak přeruší síla překvapení a jednak si oni sami uvědomí, že se neměli nechat předmětem svého rozčilení tolik pohnout, a ihned toho litují.

Článek 202. O tom, že se slabé a nízké duše nechávají unést druhým způsobem hněvu ze všech nejčastěji

Druhý způsob hněvu, v němž převládá nenávisť a smutek, zprvu není tak nápadný, nanejvýš v tom, že způsobuje blednutí ve tváři. Jeho síla se však zvolna stupňuje prostřednictvím vzruchu, který je v krvi rozdmýcháván palčivou touhou po pomstě. Tato krev, jež se mísí se žlučí poháněnou do srdce ze spodní části jater a ze sleziny, přitom v srdci vyvolává velmi trpkou a bodavou horkost. A podobně jako jsou nejušlechtilejší duše nejvíce náchylné k pocitu vděčnosti, zrovna tak se duše nejpyšnější a zároveň

nejnižší a nejméně pevné nechávají nejčastěji unést zmíněným druhem hněvu. Rány se totiž zdají tím závažnější, čím více v člověku pýcha vyvolává pocit vlastní důležitosti a čím více si váží dobrých věcí, o něž byl připraven; těch si přitom váží tím víc, čím slabší a nižší má duši, neboť závisejí na druhém.

Článek 203. Ušlechtilost slouží jako prostředek proti přemíře hněvu

Ačkoli může být hněv v jistém ohledu užitečný, neboť nám dodává ráznost potřebnou k tomu, abychom odvrátili křivdy, přesto nemusíme u žádného z afektů tolik dbát na to, abychom se vyvarovali jeho přemíry, jako právě u něj. Je to proto, že přemíra hněvu narušuje naše souzení, takže se jejím přičiněním dopouštíme skutků, kvůli nimž později pocítujeme kajícínou lítost, a také proto, že kvůli přemíře hněvu někdy neodrážíme tyto křivdy tak dobře, jak bychom to dokázali při menším duševním pohnutí. A jelikož nic nedokáže učinit hněv přemrštěnějším než pýcha, domnívám se, že nejlepším prostředkem proti jeho přemíře je ušlechtilost: ta totiž způsobuje, že si jen nepatrně vážíme věcí, o něž můžeme být připraveni, a že si naopak velmi vážíme svobody a úplného sebeovládání, které bychom ztratili, pokud by nás někdo dokázal urazit; takže díky ušlechtilosti pocítujeme toliko opovržení či nanejvýš pohoršení vzhledem ke křivdám, kvůli nimž se ostatní obvykle urážejí.

Článek 204. O hrdosti

To, co zde nazývám hrdostí, je druh radosti, založené na sebelásce a pocházející z mínění či z naděje, že nás ostatní budou chválit. Hrdost se proto liší od vnitřního uspokojení, jež vzniká z mínění, že jsme vykonali nějaký dobrý skutek. Někdy se nám totiž dostává chvály za činy, které nepovažujeme za nikterak dobré, zatímco jsme káráni za ty, jež považujeme za lepší. Jak hrdost, tak vnitřní uspokojení však představují nejen dva druhy radosti, ale také dva druhy úcty k sobě samému. To, že si nás ostatní váží, je totiž jedním z důvodů, proč si vážit sebe sama.

Článek 205. O studu

Naopak stud je druhem smutku, který se rovněž zakládá na sebelásce, ale který vzniká z mínění či z obavy, že nás ostatní budou kárat. Kromě toho představuje stud také druh skromnosti či pokory a nedostatek sebedůvěry. Pokud si totiž někdo váží sebe sama natolik, že si ani nedokáže představit, že by jím někdo jiný mohl pohrdat, pak není příliš náchylný ke studu.

Článek 206. O uplatnění těchto dvou afektů

Hrdost a stud přitom nacházejí totéž uplatnění v tom, že nás vedou ke ctnosti: první prostřednictvím naděje a druhý prostřednictvím bázně. K tomu je

pouze zapotřebí vycvičit svůj úsudek ohledně věcí, které jsou skutečně chvályhodné nebo opovrženímhodné, abychom se pak nestyděli za konání dobra nebo se nehonosili konáním zla, jak se to mnohým stává. Není však správné zprostit se těchto afektů zcela, jak to kdysi dělávali kynikové. I když je totiž lid velmi špatným soudcem, přesto bez něj nelze žít a je důležité mít jeho vážnost, takže se musíme často řídit spíše jeho názory než našimi vlastními, pokud se týká vnější podoby našich činů.

Článek 207. O nestydatosti

Nestydatost nebo drzost, která spočívá v pohrdání studem a často i hrdostí, není afektem, neboť v nás není žádný určitý pohyb duchů, jenž by ji vyvolával. Jedná se o neřest, která stojí natolik v protikladu ke studu i k hrdosti, nakolik jsou oba tyto afekty dobré: stejně jako stojí nevděk v protikladu k vděčnosti a krutost v protikladu k soucitu. A hlavní příčina nestydatosti pochází z toho, že se člověku vícekrát dostane těžké potupy. Není totiž nikdo, kdo by se v mládí nedomníval, že je chvála něčím dobrým a pohana něčím zlým a že jsou pro život mnohem důležitější, než jakými se jeví po pozdějších zkušenostech. Takovou zkušenost mohou přinést například případy, kdy člověk podstoupí zmíněnou potupu a kdy je mu odebrána veškerá čest a všichni jím pohrdají. Nestoudnými se proto stávají ti, kteří nemají pro dobro a zlo jiné měřítko než tělesné pohodlí a kteří tak po podstoupených potupách vidí, že se tomuto

pohodlí mohou těšit stejnou měrou, či dokonce vyšší než předtím: jsou totiž zproštěni mnoha zábran, jež jim ukládala jejich čest, a pokud při upadnutí do nemilosti zároveň přijdou o své jmění, vždy se najdou milosrdní lidé, kteří jim za ně poskytnou náhradu.

Článek 208. O znechucení

Znechucení je druhem smutku, který pochází ze stejné příčiny, z níž předtím vzešla radost. Naše složení je totiž takové, že většina věcí, z nichž nám plyne potěšení, nám prospívá pouze po určitý čas, po jehož uplynutí jsou nám tyto věci na obtíž. Zřejmé je to především u pití a jídla, které jsou prospěšné jen potud, dokud nás nepřejde hlad či žízeň a jež se potom stávají škodlivými. A jelikož v takové chvíli přestávají být příjemné na chuť, nazýváme tento afekt znechucením.

Článek 209. O stesku

Také stesk je druhem smutku, jenž se vyznačuje zvláštní hořkostí, neboť je vždy spojen s beznadějí a se vzpomínkou na potěšení, kterého jsme si užívali. Litujeme totiž výhradně těch dobrých věcí, z nichž jsme se těšili a které jsou natolik ztraceny, že nemáme žádnou naději na to, že bychom jich mohli znovu dosáhnout v tom čase, kdy si po nich stýskáme, a ve stejné formě.

Článek 210. O veselosti

Konečně to, co nazývám veselostí, je druh radosti, která se vyznačuje tím, že se její libost násobí připomínkou zlých věcí, jež jsme protrpěli a od nichž se nyní cítíme osvobozeni, jako bychom se najednou cítili ulehčení od nějakého těžkého břemene, které jsme předtím dlouho nosili na bedrech. Na těchto třech posledně jmenovaných afektech přitom nevidím nic pozoruhodného a umístil jsem je zde pouze kvůli dodržování výčtu, který jsem výše ustanovil. Zdá se mi však, že tento výčet byl užitečný k tomu, abychom se přesvědčili, že nebyl vynechán žádný z afektů, jež si zasluhují naši pozornost.

Článek 211. Obecný prostředek proti vášním

Když nyní všechny afekty známe, máme mnohem méně důvodů než dříve se jich obávat. Vidíme totiž, že jsou všechny ze své přirozenosti dobré a že se máme vyvarovat pouze jejich špatného užívání či jejich přemíry. K tomuto účelu by zcela postačily prostředky, které jsem výše vyložil, jen kdyby si dal každý dost práce s jejich dodržováním. Mezi tyto prostředky jsem přitom zařadil promýšlení a důvtip, jimiž můžeme poopravit vlastní povahové vady, a to tím, že se vynasnažíme v sobě oddělit pohyby krve a duchů od myšlenek, s nimiž jsou obvykle spjaty. Zároveň ale musím přiznat, že je jen velmi málo osob, které by se tímto způsobem dokázaly dostatečně připravit na všechny druhy událostí: vždyť hnutí krve vyvolaná předměty

vášni vyplývají natolik bezprostředně z pouhých impresí v mozku a uzpůsobení orgánů, a to bez jakéhokoliv přispění duše, že žádná lidská moudrost není dostatečně silná, aby těmto hnutím odolala bez dostatečné přípravy. Mnozí se tak neubrání smíchu při polechtání, ačkoli jim nepřináší žádné potěšení, neboť dojem radosti a překvapení, který je v minulosti ze stejného důvodu rozesmál, se znovu probudí v jejich fantazii a bezděčně tak způsobí, že se jejich plíce nafouknou krví, kterou tam vehnalo srdce. Lidé, kteří jsou od přírody značně náchylní k hnutím radosti, soucitu, strachu nebo hněvu, se proto nemohou ubránit tomu, aby omdlávali, plakali, třásli se nebo pocítovali vzruch v krvi podobný horečce, pokud na jejich fantazii silně zapůsobí předmět některého z těchto afektů. Přesto lze pokaždé v takovýchto chvílích učinit to, co si zde dovoluji označit za nejobecnější a nejsnáze použitelný prostředek proti veškeré přemíře afektů: pokud totiž pocítujeme zmíněný vzruch v krvi, musíme se mít na pozoru a uvědomit si, že vše, co se jeví obraznosti, směřuje k oklamání duše a k tomu, že se jí důvody, které dodávají předmětu afektu jeho přesvědčivost, zdají silnější, než jsou, zatímco ty, jež mají duši od tohoto předmětu odradit, se jí zdají o mnoho slabší. A pokud nás afekt přesvědčuje pouze o věcech, jejichž uskutečnění lze na určitou dobu odložit, je třeba se vyvarovat bezprostředního úsudku a rozptýlit se jinými myšlenkami až do chvíle, kdy čas a odpočinek zcela utiší onen vzruch v krvi. A konečně pokud nás afekt podněcuje k činům, které vyžadují neodkladné rozhodnutí, je třeba, aby se naše vůle obracela především k uvážení a následování důvodů, jež stojí v protikladu

k těm, které představuje afekt, ačkoli se ty prvně jmenované mohou jevit jako slabší. Když jsme například znenadání napadeni nepřítelem, nemůžeme v takové chvíli věnovat sebemenší čas rozvažování; přesto se domnívám, že se ti, kteří jsou zvyklí zamýšlet se nad svými činy, vynasnaží i v takové chvíli, kdy se jich zmocní strach, odvrátit svou mysl od zaujetí nebezpečím, a to tak, že si budou představovat důvody, díky nimž se obrana bude jevit jako mnohem jistější a čestnější než útek. A naopak, pokud ucítí, že je touha po pomstě a hněv neuváženě ženou v ústrety těm, kteří na ně útočí, neopomenou se zamyslet nad tím, jak nerozvážné je ztratit život, když je možné se zachránit bez ztráty cti; a pomyslí i na to, že pokud je poměr sil v hrubé nerovnováze, je lepší zvolit čestný ústup a vyklidit pole, než se bezhlavě vystavit jisté smrti.

Článek 212. Veškeré dobro a zlo v tomto životě závisí na afektech

Duše může mít ostatně své soukromé radosti. Avšak ty radosti, které sdílí s tělem, závisejí zcela na afektech, takže nejsladší život zakoušejí lidé, jimiž afekty dokáží nejvíce pohnout. Je pravda, že v nich také mohou nalézt nejvíce hořkosti, pokud je nedokáží správně uplatnit a pokud jim štěstí nepřeje. Moudrost nám však slouží především tím, že nás učí, jak své vášně opanovat a jak s nimi nakládat natolik zručně, že lze snadno snášet zla, která z nich vzejdou, a dokonce z nich ze všech čerpat radost.

VĚCNÝ REJSTŘÍK

česky: [francouzsky:] článek:

afekt, vášeň [*passion*]

— přemíra afektů [*excès des passions*] 203, 211

— uplatnění afektů [*usage des passions*] 52, 136–139, 164, 170, 172, 175, 180, 198, 206

bázeň, obava [*crainte*] 36, 58, 133, 143, 162, 164–167, 170–173, 176, 200, 205

beznaděj [*désespoir*] 58, 166, 172, 173, 209

ctnost [*vertu*] 144, 148, 153, 156, 160, 161, 180, 190, 198, 206

ctnost: řídit se ctností [*vertu: suivre la vertu*] 144, 148, 153, 190

drzost [*effronterie*] 207

duchaplnost [*adresse d'esprit*] 180

duše: spojená s tělem [*l'âme jointe au corps*] 2, 30, 31, 91, 107, 111, 137

— [*l'âme unie au corps*] 30, 94

— duševní činnost (opak duševního afektu) [*action de l'âme*] 17–21, 28, atd.

— duševní hnutí, emoce [*émotion de l'âme*] 27, 28, 79, 89, 126, 147, 148, 203

fantazie (viz obraznost) [*fantasie*] 211

hněv [*colère*] 46, 65, 68, 113, 117, 156, 158, 199–202, 211

horko, horkost [*chaleur*] 171, 172, 199

hrdost [*gloire*] 45, 66, 183, 204, 206

hrtan [*sifflet*] 124, 132

hybní duchové [*esprits animaux*] 7–14, 34, 47, 102

chápaní, rozvažování [*entendement*] 75, 76, 91, 94, 102, 145, 146, 170

chloupně [*petits peaux*] 9, 12, 122

- imprese [*impression*] 21, 26, 32–36, 39, 47, 51, 70, 72, 73,
 91–95, 102, 104, 149
 jistota [*assurance*] 58, 166, 173
 libost [*agrément*] 85, 88–90
 lítost [*repentir*] 49, 63, 159, 177, 191, 203
 mdloby [*pâmoison*] 112, 122
 myšlenka [*pensée*] 4, 17–21, 27, 28, 32, 41, 44, 46, 50, 74, 102,
 103–107, 136, 145, 160, 161
 naděje [*espérance*] 1, 58, 87, 135, 165, 166, 172–175, 194, 204,
 206, 209
 nerozhodnost [*irrésolution*] 59, 60, 170, 177, 191
 nestydatost [*impudence*] 207
 nevděk [*ingratitude*] 194, 207
 nevyhnutelnost, neodvratnost [*fatalité*] 145, 146
 obraznost [*imagination*] 91, 147, 211
 obrazné představy [*imagination*s] 19, 20, 21, 26, 127
 oddanost [*dévotion*] 83, 162
 odhodlanost (ke správnému užívání svobodné vůle) [*résolution*
(de bien user de son libre arbitre)] 153, 161
 odpor [*aversion*] 80, 85, 87, 89, 103, 107, 127, 136, 195, 199, 201
 odvaha [*courage*] 39, 50, 59, 134, 171–174, 176, 199
 ohromení [*étonnement*] 53, 73, 174, 176
 ochablost [*languueur*] 92, 112, 119
 opovržení (viz pohrdání) [*dédain*] 55, 163
 pocit [*sentiment*] 23, 25, 27, 28, 29, 94
 pocit jistoty [*sécurité*] 58, 163, 166
 pocívat, cítit [*sentir*] 90, 110, 177
 podivný, podivuhodný [*étrange, étranger*] 37, 76, 90, 94, 147
 pohoršení [*indignation*] 65, 127, 195
 pohrdání, viz opovržení [*mépris*] 54, 55, 149–154, 163, 164,
 203, 207
 pochybnost [*doute*] 142, 160, 177
 pokora [*humilité*] 155, 156, 159
 pokrmy, potrava [*viande, viandes*] 7, 50, 97, 98
 — tresť z potravy [*suc des viandes*] 15, 102, 103, 105, 108
 polechtání, tj. jemné podráždění [*chatouillement*] 72, 94, 137,
 211
 poníženost [*basesse*] 54, 159, 164
 posměch [*moquerie*] 62, 178, 179, 185, 196
 představa, představování [*représentation*] 45

- představy obraznosti [*imagination*] 19–21, 26
 překvapení [*surprise*] 116, 126
 přízeň [*faveur*] 64, 192
 působení (opak afektu) [*action*] 1, 2, 12, 24, 136
 ranit (urazit i ublížit) [*offenser*] 94, 127, 136, 148, 156, 201
 respekt [*respect*] 162
 rozum [*raison*] 47, 76, 85, 138, 146
 — nerozumná zvířata [*animaux sans raison*] 50, 90, 138
 — zdravý rozum [*sens commun*] 77
 ředit se, tj. nabývat na objemu, rozpínat se [*raréfier (se)*] 19, 10,
 36, 102, 103, 126, 127
 řevnivost [*émulation*] 59, 172
 sebeovládání [*empire absolu sur soi-même*] 203
 sebeuspokojení [*satisfaction de soi-même*] 63, 190, 191
 smělost, druh odvahy [*hardiesse*] 59, 171, 163
 smích [*ris*] 62, 112, 124–128, 132, 178, 180, 181, 196, 197
 soucit [*pitié, compassion*] 62, 133, 187
 srdce: srdeční otvory [*orifices du coeur*] 36, 37, 104, 109, 110,
 117, 122, 123, 126, 132
 stesk [*regret*] 67, 209
 strach [*peur*] 36–40, 45–48, 59, 118, 134, 156, 169, 174–176,
 211
 stud [*honte*] 45, 66, 117, 159, 205–207
 svobodná vůle [*libre arbitre*] 144, 146, 152, 155, 158–161
 svobodný činitel [*cause libre*] 162
 tělo: tělesný temperament [*tempérament du corps*] 36, 51, 133,
 200
 — tělesné uzpůsobení [*disposition du corps*] 94, 133, 211
 — tělesný účinek, tělesně působení [*action corporelle*] 107,
 136
 tepna žilní (dnes: plicní žíla) [*artère veineuse*] 7, 9, 135
 touha [*désir*] 57, 144 atd.
 úcta [*estime*] 54, 55, 83, 149–154, 157, 158, 160–162, 167, 204
 uctívání, obdivná (až zbožná) úcta [*vénération*] 55, 162
 údiv [*admiration*] 53–78, 126
 úmysly, tj. volní akty [*volontés*] 17, 28, 41, 43, 44, 47, 152
 urozený člověk [*honnête homme*] 180
 úsudky: pevné a rozhodné [*jugements fermes et déterminés*] 48
 úsudky: spolehlivé a rozhodné [*jugements certains et
 déterminés*] 170

- ušlechtilost, srov. velkomyslnost, velkorysost [*générosité*] 83,
153, 154, 156, 160–161, 183
- vášeň [*passion*] 1, 49, 50, 55, 82, 90, 145, 148, 156, 160, 161,
190, 211, 212
- nezřízenosti vášní [*dérèglements des passions*] 151, 161
- vděčnost [*reconnaissance*] 64, 193
- velkomyslnost, velkorysost, velkodušnost [*magnanimité*] 54,
161
- veselost [*allégresse, gaité*] 67, 94, 210
- vjemy [*perceptions*] 17, 19–26
- vnímání [*perception*] 19
- výčitky (svědomí) [*remords (de la conscience)*] 60, 177
- vzdychání, vzdechy [*soupirs*] 112, 135
- vzlykání [*gémissements*] 112, 127, 132
- zármutek [*fâcherie*] 133, 134
- závist [*envie*] 62, 182–184
- zbabělost [*lâcheté*] 59, 152, 174–176, 187
- zděšení [*épouvante, horreur*] 59, 85, 116, 174
- zmatené a zatemnělé vjemy [*perceptions confuses et obscures*]
28
- zmatené pojmy [*notions confuses*] 170
- znechucení [*dégoût*] 67, 208
- zvrácené, zhoubné, neřestné [*vicieux*] 157, 158, 160, 175, 176,
182, 190, 195
- žádosti (přirozené) [*appétits (naturels)*] 13, 47
- žárlení [*jalousie*] 58, 156, 158, 167
- žíla tepnovitá (dnes: tepna plicní) [*veine artériouse*] 7, 9, 124,
126
- žluč [*bile*] 103, 199–202
- [*fiel*] 15, 103
- žlutá [*bile jaune*] 184
- černá [*bile noire*] 184

POZNÁMKA PŘEKLADATELE

Vášeň duše jsem překládal z francouzského textu *Les Passions de l'âme*, podle kritického vydání Ch. Adama a P. Tanneryho v 11. díle souborné edice *Oeuvres de Descartes*, jež byla prvně publikována v nakladatelství Cerf v Paříži v letech 1897–1909. V textu i v předmluvě jsou odkazy na toto vydání označeny zkratkou AT.

Pro překlad Descartova termínu „*passion*“ jsem téměř ve všech případech použil výraz „afekt“. Tradiční překládání francouzského „*passion*“ českým „vášeň“ je většinou nevyhovující, neboť z něj není dostatečně patrný protiklad mezi „*action*“ a „*passion*“, tj. mezi působením a efektem. Východisko Descartovy úvahy přitom spočívá právě na tomto protikladu. (srov. čl. 1) „Afekt“ lze také spíše než „vášeň“ použít pro souhrnné označení Descartem uváděných emocí a pocitů, mezi něž náležejí například hněv, závist, pýcha, údiv, pohrdání, vděčnost či strach. Termín „afekt“ nachází konečně ospravedlnění i u samotného autora spisu, jenž se v latinsky psaném dopise Morusovi z 15. dubna 1649 odvolává na svůj spis „*De affectibus*“.

Přesto všechno mají „vášně“ své místo přinejmenším v názvu spisu a také v pasážích, kde Descartes pojednává o prostředcích, jimiž se můžeme bránit proti nadměrnému vlivu vášní na náš zdravý úsudek. Ačkoliv tedy na většině míst nelze překládat „passions“ jinak než jako „afekty“, přesto je důležité neztratit ze zřetele, že Descartes svým spisem reaguje na dlouhou morální tradici, především stoickou a neostoickou, jejímž cílem je ovládnutí vášní rozumem. A právě proto stojí v titulu knihy *Vášně duše*.

O. Š.

EDICE MYŠLENKY sv. 9
Edici řídí Tomáš Vystrčil

René Descartes

Vášně duše

Z francouzského originálu *Les Passions de l'âme*,
vydaného nakladatelstvím Cerf v Paříži roku 1909,
přeložil Ondřej Švec

Předmluvu napsal Ondřej Švec

Obálka a grafická úprava Jiří Troskov (elements ds)

Na obálce výřez kopie Descartova portrétu od Franse Halse

Sazbu z písma Melior programem T_EX

připravil Bohumil Bednář, Pisces

Odpovědný redaktor Tomáš Vystrčil

Technická redaktorka Renáta Šmatová

Vydala Mladá fronta jako svou 6050. publikaci

Edice Myšlenky, svazek 9

Tisk a vazba Europrint, s. r. o.

Mezi Vodami 1952/9, 143 00 Praha 4 – Modřany

184 stran. První vydání. Praha 2002

Knihy Mladé fronty si můžete objednat na adrese:

Mladá fronta, a. s., odbyt nakladatelství

Radlická 61, 150 00 Praha 5

e-mail: prodej@mf.cz

www.mf.cz